НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 135 (17083)

2005 чылдың ноябрь 29, вторник

Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 15.00
Садар өртээ – 3 рубль.

Студентилер-биле ужуражылга

КЕЛИР ҮЕ АНЫЯКТАРДАН ХАМААРЖЫР

Ноябрь 24-те Тыванын күрүне университединиң чаа корпузунуң заалынга Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак студентилер-биле ужурашкан. Ужуражылганы чоокта чаа эрткен Бүгү-делегейниң студентилер хүнүнге тураскаадып эрттирген. Аңаа республиканың Өөредилге яамызының сайыды П.А.Морозов, Күш-ажыл, социал болгаш аныяктар политиказының талазы-биле яамының сайыдының оралакчызы О.Д.Куулар, республиканың өөредилге черлеринден удуртукчулар, башкылар база студентилер киришкен.

Күш-ажыл, социал болгаш аныяктар политиказының сайыдының оралакчызы Орланмай Дадар-ооловна сөс ап чүве чугаалап тура, аныяктар, студентилер улуг күш дээрзин айыткаш, аныяктарны түр болгаш доктаамал ажылдарже хаара тударының талазы-биле чайгы үеде көдээ ажыл-агый бригадаларын организастаар, биче бизнести сайзырадыры-биле аныяктарның төлевилелдерин өөренир, биче садыг точкаларын ажыдарынга конкурс езугаар тиилээн аныяктар яамының талазындан деткимчени алыр ажылдар чоруттунуп турар. Чүгле ажыл-биле хандырылга эвес, өске-даа айтыыглар тугустунуп келгенде, оларга кээп сүмележирин ол дыннаткан.

Дараазында Тыванын күрүне университединиң социал камгалалының дугайында илеткелди ТКУ-нуң өөредилгеден дашкаар ажылдар болгаш студентилерниң социал камгалалының талазы-биле проректору А.А.Стороженко кылган. Студентилерге өөредилге үезинде социал магадылалдарга бир-ле дугаарында чурттаар оран-сава-биле хандырылга кирип турар. Университеттиң студентилериниң 80 хуузу чурттаар чер-биле хандыртынган. Ниити чурталга бажыңында чурттап турар студентилер ай санында 100 рубльди төлеп турар. Социал стипендияның чартык өөредилге чылында хемчээли 1710 рубль. Сөөлгү үеде социал камгалал херек ургларның көвүдээни-биле университеттиң чарыгдалдары чылдан чылче өзүп турарын А.А.Стороженко айыткан.

Студентилерниң кадыкшылын камгалаар, аъш-чем-биле хандырар сорулга-биле студентилер хоорайжыгажының баазазынга санаторийни ажыткан. Аңаа 500 студентилер эмчи дузазын ап, аъш-чем талону-биле хандыртынган.

Университеттиң студентилериниң эртем-шинчилел ажылдарының дугайында илеткелди география факультединиң 4-кү курсчузу Н.Ю.Оюн кылган. Эртем-шинчилел ажылдарында эң кол черни курс, диплом ажылдары ээлеп турар. Ажылдарын эки камгалап ап турар студентилер эвээш эвес, ындыг турбуже, оларның ажылдары регион, бүгү-россия болгаш бүгү-делегей чергелиг парлалга черлеринде эвээш парлаттынып турар. Ол ышкаш мындыг чергелиг конкурстарга киржиринге оларга күрүнеиң талазындан улуг деткимче херек.

Университеттиң биче ректору Ш.А.Доржу студентилерниң ботбашкарылгазын сайзырадырының дугайында солун илеткелди кылган. Республиканың студентилериниң тудуг отрядтарының дугайында илеткелди студентилерниң тудуг отрядының төлээзи Л-Д.Э. Куулар кылып тура, республиканың студентилерниң тудуг отряды Горная кудумчузунда бажыңның тудуунга, чаа музей тудуунга дузалажып ажылдаанын чугаалаан. Чайгы үеде өөредилге черлериниң ниити чурталга бажыңнары септелгеге турары-биле олар чурттаар черге бергедежи бээрин ол айыткан. Ол ышкаш тудуг ажылдарынга өскээртен ажылдакчылар хаара тударының орнунга студентилерни база кичээнгейге алырын дилээн. Ужуражылга үезинде студентилер болгаш башкылар өске-даа айтыыгларны салып, санал-оналдарны кылган.

Ш.Д.Ооржак ол айтыыгларга харыыларны берип тура, студентилер хүнү-биле байыр чедиргеш, республиканың, чурттуң келир үези олардан хамааржырын демдеглээн. Республика чурттакчы чон талазы-биле кончуг аныяк, бөгүнде 20 муң 800 кижи янзы-бүрү өөредилге черлеринде эртем-билиг чедип ап өөренип турар.

Аныяктарның хостуг үезин эрттиреринiң төвүнүң ажылын катап тургузар. Студентилерге немелде чурттаар чер дугайында айтыыг 2007 чылда көрдүнүп болур. Тыва дыл кафедразының доозукчуларының чыл келген тудум ажылчы туруш тып алыры берге апарганын сайгарып чугаалажыр. Студентилерниң регионалдыг каттыжыышкынын тургузар болгаш конференцияны эрттирерин организастаар. Дараазында чылда политехниктиг факультеттиң тудуунга 34 миллион рубль аңгылаттынган. Эмчи училищезин колледж кылдыр эде тургускаш, университетке эмчи факультедин ажыдарының ажылдарын өөренип көөр. Спорт комплекизинде бассейнни катап ажыглалга киирип, эштириниң кичээлдерин аңаа эрттиреринге таарымчалыг байдалдарны тургузар болгаш өске-даа айтыыгларны чогуур деннелдерге шиитпирлээрин ужуражылгага чугаалашкан. Студентилер боттарының талазындан Чазак Даргазынга четтиргенин илереткеш, мындыг ужуражылгалар удаа-дараа эртип турарын күзээн.

Ч.САТ.

СОЛУННАР ИДИКТЭЭН КИЖИ

«Шынның» чагыдылгазы чоруп турар

Бай-Тайга кожуннуң Кара-Хөл сумузунуң бажыңнарын, ыракузакта коданнарда аалдарны кезип чорааш, каяа-даа баарыыска «Шын» болгаш өске-даа солуннарның столдар, шкафтар, аптаралар кырында бөлүк-бөлүү-биле чыдарын эскерип чордувус. Солуннар номчуурунга карахөлчүлер хандыкшылдыг дээрзин ол бадыткап турду. Мооң ужурундан Кара-Хөл сумузу Бай-Тайга кожуунда «Шын» солунну чылдың-на хөйү-биле чагыдып ап турар. Бо чугула ажылды мында почта салбырының начальниги Вера Шыыраповна Хертек эки организастап келген. Почта салбырында эки тура-биле хөй-ниити тарадыкчызы болуп Аржаана Хомушку ажылдап, солуннар болгаш сеткүүлдер чагыдылгазын организастаарынга, оларны тарадырынга улуг дузаны чедирип турар. Амгы үеде почта салбырында 2006 чылдың бирги чартыының солуннар чагыдылгазы чоруп турар.

Бистер, «Шын» солуннуң бөлүк ажылдакчылары, Даштыг-Хөлде малчыннарга чедери-биле Кара-Хөл суурдан үнгеш, Алаш хемни өрү чоруп олур бис. Улгады берген назылыг ийи кижи машинавысты досту. Машинага олурган ол чер чурттуг бистиң өөрүвүс Кара-Хөлдүң сураглыг шеверлериниң бирээзи Содунам Хертекович Каадыр биле өөнүң ишти Хертек Чечекей угбай-дыр деп танып кагдылар. Машинага олурупканнар. Эскерип көрүп олурарымга, эр кижи элээн хөй солуннарны идиктеп алган болду. Идииниң хончузу өөр азы эпчок болганы-биле солуннар суп алган-дыр деп бодадым.

Хоочун-биле таныжып, чугаалажы бердивис. Бүгү назынында Кара-Хөлге тудугга ажылдап келген, согааш, бала болгаш өске-даа эдилелдер чазаар, чон аразында ады алгаан шевер кижи болду. Ам хүндүлүг дыштанылгада, хуу дузалал ажылагыйын кылып, мал азырап чоруур, Сукпактың Одуруг-Баарында кыштап турар.

Идиктеп алган солуннарын сонуургай бердивис.

—Чаа келген «Шын» солуннар-дыр ийин, бүгү назынымда номчуп келген солунумну камнаарым ол, бо ышкаш хөй чүве чугаалап бээр кижи кайда боор, бок-сак аразынга суп алырга, углуп, үрелип каар чүве-дир. Мал кадарып чоруурумда база идиктеп алыр мен, оон уштуп номчуурга, эптиг. «Шын» солунну номчуурга, баш сергек болур — деп, Содунам Хертекович допчу харыылады. Ооң чугаазының утказы ханы. Солунга улуг үнелелди бергени, ол чаа медээлерни бээр, оон хөй чүүлдерни билип алыр дээни олдур.

2006 чылдың бирги чартыында «Шын» солунну ол чагыдып алган. Хоочуннар аалының чанынга чоокшулап келгеш, машинадан дүшкеш, чаныптылар. Оларга быжыг кадыкшылды, чедиишкиннерни күзедивис. «Шынның» мындыг номчукчулары хөй болурун күзээр бис.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: күш-ажылдың хоочуннары Содунам Каадыр биле Чечекей Хертек.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Бедик шаңналдар-биле

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Чарлыктары

В.И. Михалевке «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Республикага күш-культураның болгаш спорттуң специалистерин белеткээринге киирген улуг үлүг-хуузу база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты Сибирьниң күрүнеиң күш-культура университединиң ректору **Владимир Иванович Михалевке** тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың ноябрь 21, № 249

О.К. Чунареваны Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Өөредилге адырынга чедип алган чедиишкиннери база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле Таңды кожуунуң Успенка ниити билиг ортумак школазының директору **Ольга Карбыевна Чунареваны** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың ноябрь 21, № 250

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Ойнаар-кыс театры уран чүүлүнүң хөгжүлдезинге киирген үлүү болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле** «Шыяанам» бот-тывынгыр ойнаар-кыс театрының удуртукчузу **Лариса Санчаевна Оюнну** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың ноябрь 23, № 251

А.О. Корниловану, Л.Л. Горюнованы Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

Үр чылдарда ак сеткилдиг ажылы болгаш Кызылдың күрүнеиң эмчи училищезиниң үндезилеп тургустунганының 60 чылы-биле холбаштыр

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле

Кызылдың күрүнеиң эмчи училищезиниң фельдшер салбырының эргелекчизи **Анис Обусовна Корниловану;**

Кызылдың күрүнеиң эмчи училищезиниң улуг бухгалтери **Людмила Лазаревна Горюнованы** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай.
2005 чылдың ноябрь 23, № 252

С.К.Шойгу аттыг «Балгазын» ККБ

АМЫДЫРАЛ ТУРУП АЛБААН, УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

Ажыл-ижим аайы-биле С.К.Шойгу аттыг «Балгазын» күрүнеиң каттышкан бүдүрүлгезин чырыдар дээш чадажып чордум. Чамдыкта чеде бээрге, бүдүрүлгениң директору чок болур. Ооң директору Иван Васильевич Чучев-биле чоок таныжар кижи мен, ол бодунуң ажыл-ижин ижин кара чокка чугаалап чораан кижи. Социалистиг ниитилелдиң кадры болгаш черлик рынок экономиказынга дүжүп бербээн туруштуг коммунист, Балгазынның патриоду деп чугаалап болур мен. Республиканың өске ажыл-агыйларынга көөрде, бо хүнде «Балгазын» ККБ-де 300 ажыг ажылчыннар ажыл-биле хандыртынган, бүдүрүлгениң ачы-буянын көрүп чоруурлар. Ол база Иван Васильевичиниң ачызы дээрзин ажылчыннар дорту-биле чугаалап турдулар. Бо удаада чеде бээримге, Иван Васильевичиниң назы-хары улгады берген болгаш аараан, ийи-даа кестирген, бюллетеньде турар болду. Чайын оппозицияның бир солуну И.В.Чучев ажылын каггаш чорткан, «Балгазын» ККБ ам буурап дүжер боор деп бижип турдулар.Кандыг-даа сеткилдиг кижилер чоруур боор чүве-дир ийин.

Бай-Хаактан үнгеш, Балгазынга 12 шак чедип турда чеде бердим. Мени С.К. Шойгу аттыг «Балгазын» ККБ-ниң директорунуң оралакчызы, бүдүрүлгениң кол экономизи Ким Кызыл-оолович Оюн уткуп алды. Кончуг солун кижиниң бирээзи — Ким Кызыл-оолович. 1986 чылда Москваның Тимирязев аттыг академиязын дооскаш, чүгле совхозка 19 чыл иштинде кол экономист болуп ажылдап келген. Чүрээнден көдээ ажыл-агыйга бердинген специалистиң бирээзи деп чугаалап болур. Ооң иштинде бо бүдүрүлгеде 15 чыл ажылдап турар.

Бир дугаарында, бистиң чугаавыс — бо бүдүрүлгени канчап камгалап арттырып алган силер деп айтырыг-биле эгелээн.Ким Кызыл-оолович кончуг чугаакыр, кижилер-биле чугаалажып билир,биче сеткилдиг кижи болду. Ооң чугаазы-биле алырга, 1990 чылдан эгелээш, улуг ССРЭ-ниң янзы-бүрү бүдүрүлгелеринге сандараашкын эгелээн. Ол үеде көдээ ажыл-агый база сандарап эгелээн. Совхоз директору Иван Васильевич Чучев Тывадан чораан делегация-биле кады чорааш, Нижний Новгородтуң аргадуржулгазын өөренип алгаш келген. Ынчан аңаа Таңдының шупту совхоз директорлары чораан чүве дээр кижи болду.

Улуг Россиядан аргадуржулга өөренип алгаш келген Иван Васильевич шупту специалистерин чыып алгаш хуралдаан улус-тур. Совхозтуң өнчүзүн пай (дадывыр) кылдыр үлежири болдунмас деп түннелди үндүргеш, шупту сүмелешкеш, Иван Васильевичиниң удуртулгазы-биле ажыл-агыйны эргелеп-башкарарының структуразын хевээр арттыргаш, рынокка удур ажылдап кирипкеннер. Совхозтуң өнчүзүн пай кылдыр үлежип аппарган. Таңды кожуунуң совхозтары шупту буурап дүшкеннер. Ол ажыл-агыйларның ажыл-ишчилериниң түреп чоруурун Ким Кызыл-оолович муңгарап чугаалап орду. 1996 чылда ажылым аайы-биле «Россия» совхозка чорааш кайгап турдум. Бүдүн совхозтуң өнчүзүн чаңгыс чылын үзе чипкен деп болур. Оон Балгазынга келгеш, И.В. Чучевтен ажыл-агыйны канчап мынчалдыр камгалап арттырып алдың деп айтырарымга: «Мен чүнү-даа оорлаваан мен, ажылчыннарымдаа чүнү-даа оорлаваан» дээн болгай. Кымныы шын-дыр, ол бөгүн көстүп тур.

Бүдүрүлгениң ажыл-ижин Ким Кызыл-оолович тодаргайы-биле чугаалап берди. Ону номчукчуга кысказы-биле дамчыдарын кызыдып көрейн. Ажыл-агыйның кол угланыышкыны — бир дугаарында тараа, ийи дугаарында сүт. Ниити тараа шөлү 4929 га, ооң иштинде кызыл-тасты 4600 га черге тарааш, 1089 тонна дүжүттү алган. Ажыы-биле чугаалаарга, каңдаашкын болганындан 1 гектардан 2,4 центнер болган. Арбайны 165 га черге тарааш, 84 тонна дүжүттү алган, 1 гектардан 1,9 центнер болган. Суланы 160 га черге тарааш, 31,5 тоннаны ажаап алган. Сөөлгү чылдарда каңдаашкын болганындан ажыл-агый арай бергедеп турар улус болду. Эң берге чыл — 2003 чыл болган, ынчан 1 гектардан 1,1 центнер дүжүттү ажаап алган. 2004 чылда мүн-не үгээр 1 гектардан 6 центнер болган.

Ким Кызыл-ооловичиниң чугаазы-биле алырга, 1089 тонна кызыл-тастың 800 тонназы келир чылдың үрезининге артар, арткан 200 тонназы-биле ажылчыннарга шалың төлевириниң орнунга хлеб, далган, макарон, чарба кылдыр бээри көрдүүп турар. Ажыл-агый ажылчыннарын чиик өртектиг хлеб, далган, сүт, эзт-биле хандырып турар. Мында хлебтиң өртээ 8 рубль. Эки дүжүт албайн бааргa, акшатөгериктиң айтырыы нарыыдай бербейн канчаар. Ажылчыннарда шалың төлевиринде өрези 2,6 млн. рубль азы 4 айның шалың төлевири озалдап турар. Ынчалза-даа ай санында 500-600 рубльди төлеп берип чоруп орар.

Ажыл-агыйның техника-биле хандырылгазын сонуургап көөрге база солун. Ниитизи-биле бүдүрүлгеде 35 машина, 31 трактор, 14 комбайннар бар. Бо дээрге бүдүрүлгеде камгалап арттынган техника-дыр, ооң кырынга көдээ ажыл-агыйның янзы-бүрү техниказын кадыптарга, бүдүн автопарк ам-даа хевээр чүве-дир ийин. Төп шаңче кижи кире бергеш магадаар, шаандагы социалистиг ниитилел мында катап тургустунуп келген-дир деп бодал башка кирип кээр. Шупту техника канчаар турган-дыр, ынчаар ажылдап турар. Республиканың өске ажыл-агыйлары чүге ынчаар ажылдап шыдавайн барганыл? Борта кым буруулугул...

С.К.Шойгу аттыг «Балгазын» ККБ-ниң директорунуң экономика талазы-биле оралакчызы К.К.ОЮН.

Ниитизи-биле ажыл-агыйда мыйыстыг бода малдың баш саны 1055, ооң иштинде саар инек 391, хой 927, ооң төрүүрү 430, хаван 60, чылгы 77 баш чедип турар. Ким Кызыл-оолович-биле мал бажының өзүлдезиниң сөөлгү беш чылда көргүзүүн көрүп ордувус. Ол колдуунда чаңгыс черде турум турар болду. Боттарының иштики чарыгдалынга ажыглаарынга таарыштыр көрүп турар.

Эң хөй төрүүр инекти тудуп турар ажыл-агый бола боор деп бодал башка кирер болду. Керээ езугаар Кызыл хоорайда уруглар эмнелгезин, уруглар бажыңын, тубдиспансерни, наркология болгаш онкология диспансерлерин, психбольницаны сүт, хлеб-биле хандырып турар болдулар. Балгазында Цой суурда турар тубдиспансерниң санаторийин, Кызыл-Арыгда уругларның школа-интернадын, Балгазын суурда профтехучилищени хлеб, сүт, сметана-биле хандырып турар. Бир чылын Балгазын суурга депутаттар-биле ужуражылга хуралы болуп турда, бир угбайның мынчаар саналдап турганын сактып ордум: «Саян артындан келген далганны садып алырының орнунга бистиң далганывысты садып алгаш чип көрүңер, магадай бээр силер» деп. Бүдүрүлгениң быжырган хлеви шуут онзагай, үстүнде бюджет организацияларының сонуургалы ында болуп турар. Кызылда хлеб садып турар биче бүдүрүлгелер та чеже, ону кижи санап күш четпес.

Алыс боду дээди эртемниг экономист, хөй чылдарда бүдүрүлгеге ажылдап келген кижи болгаш ажыл-агыйның экономиктиг анализин тодаргайы-биле чугаалап орду. Бүдүрүлге бо чылын орулгалыг үнүп шыдавас дээрзи билдинип турар. Улуг дүжүт ап шыдаваан. Часкы хову ажылдарын чорударынга «Тыва-кредит» банкыдан 4 млн. рубльдиң чээлизин алган. Ам ол акшаны төлээр акшаны тыппайн турар. Банкыдан чээли алырга, ооң хуузу 17-18 болуп турарынга Ким Кызыл-оолович дыка-ла хөмудап чугаалап орду. Көдээ ажыл-агыйга чиигелделиг чээли бээр деп Чазак чылдың-на чугаалап турар, ол херек кырында боттанмайн турар. Банкылар дээрге акционерлер, олар чүгле бодунуң эргезин мурнунга тударынга ынак дээрзин база чугаалады.

Черле ынчаш Чазактың көдээ ажыл-агыйже угландыр салып турар политиказы арай чедимче чок болуп турар.Ажыы-биле чугаалаарга, көдээ чонче чедир көрүнмейн турар дээрзин Ким Кызыл-оолович демдегледи. Бо талазы-биле мындыг чижекти чугаалады, Чазак тарааны 1 тоннада 3300 рубльге садып алыр деп турар, херек кырында бир тонна тарааның чарыгдалы 5500 рубль чедип турар. Тараачын кижиниң арыг дерин төп тургаш ажаап алган тараазын, ындыг чижең өртекке ажыглай бээрге хомуданчыг болбайн канчаар.

Совхозту дүжүрүп болбазын ол база-ла онзалап демдегледи. Чүге дээрге, бо ажыл-агыйда 300 ажыг кижи ажылдап турар, бир эвес совхоз буурап дүже бээр болза, ол кижилер кайнаар баарыл? Ажыл-агыйның удуртукчулары социал айтырыгны чедимчелиг шиитпирлээр талазы-биле боттарының талазындан болдунар-ла хемчеглерни ап турар улус дээрзин эскердим. Экономиктиг кризистиң кончуг берге чылдарында Иван Васильевич Чучев продукциязын чүдүрүп алгаш Саян ажып чоруткаш, ону фабрикаларга ажылчын хепке орнап, ажылчыннарга үлеп берип база турган.

Көдээ ажыл-агый специалистериниң шалыңын көргеш кижи кайгаар. Бо ажыл-агыйда кол специалистиң шалыңы 4 муң рубль, ажылчыннарның 1,5 муң рубль. Мону кандыг ажыл төлевири дээр боор. Ынчангаш көдээ ажыл-агыйның мурнунда кончуг чидиг айтырыглар тургустунуп турар. Ынчалза-даа Балгазынның бо бүдүрүлгезинде ажыл-агыйны буураашкынга таварыштырбааны-биле ажылчыннарның ниити байдалы чүгээр. Көдээ кижи черле холунда малдыг, бажың чанында огородтуг болгаш черле ажырбас. Балгазын база Тыванын бир үнүш-дүжүткүр онзагай булуңу болгай, ынчангаш мында көдээ чурттакчыларның амыдыралы баксыраан деп чугаалап болбас. Ооң кырынга республиканың база улуг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгези оларның амыдыралынга деткимчени берип турары билдингир.

Ким Кызыл-оолович Оюннуң ажыл-ижин, амыдырал-чуртталгазын база сонуургадым. Ол хире улуг академияны дооскаш, чүгле совхозка 19 чыл иштинде ажылдап деп чүве амыр эвес херек-тир ийин. Кончуг арга-дуржулгалыг экономист дээрзин эскердим. Чүге дээрге, социалистиг ниитилелдиң экономиказынга беш чыл ажылдаан, экономиктиг кризистиң берге чылдарында республиканың бир улуг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин камгалап арттырган кижиниң бирээзи. Мен бодап көөрүмге, республиканың Көдээ ажыл-агый яамызынга ажылдадыр болза, ол дыка ажыктыг болгу дег специалистиң бирээзи. Сөөлгү үеде көдээ ажыл-агыйның кадрлар айтырыынче онза кичээнгейни салыры негеттинип келген. Көдээ ажыл-агыйны буурадып каан кадрларны база өөренип көөр болза эки, чамдык черлерде олар база чымчак олутта олуруп турар болдур ийин.

Балгазында амыдырал туруп албаан, уламчылап турар, олар чаартылгаларның оруунче улам-на бурунгаар көрүштүг, дидимибиле базып орар. Оларга чүгле Чазактың, яамының талазындан деткимчени бериптер болза, олар кожазы суурларга, республиканың ажыл-агыйларынга деткимчени берип болур бүдүрүлгениң бирээзи дээрзин уттуп болбас.

Сергей ХЕРТЕК.

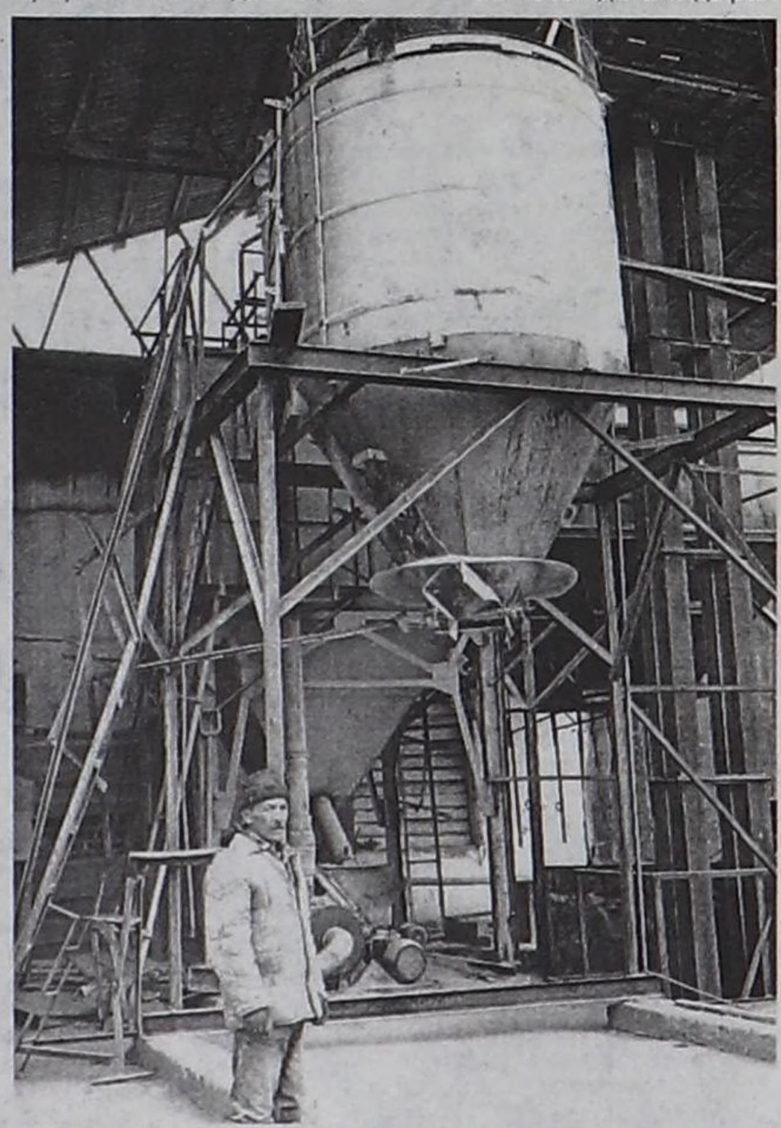

Далганны белеткээр цехте машинист Петр Таскаев.

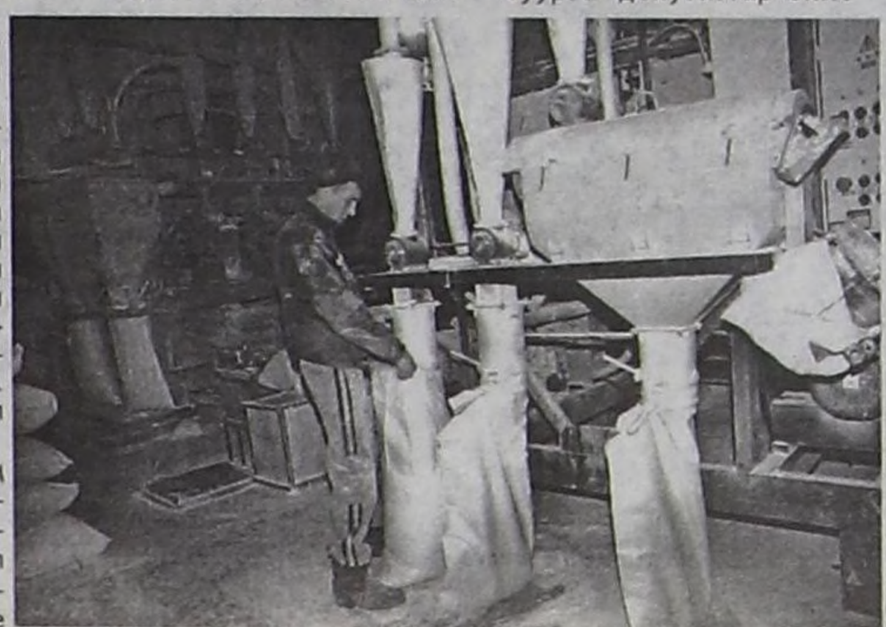

Белеткээн далганны Вячеслав Кауров савалап тур.

Автокомплекс «Юбилейный-001»

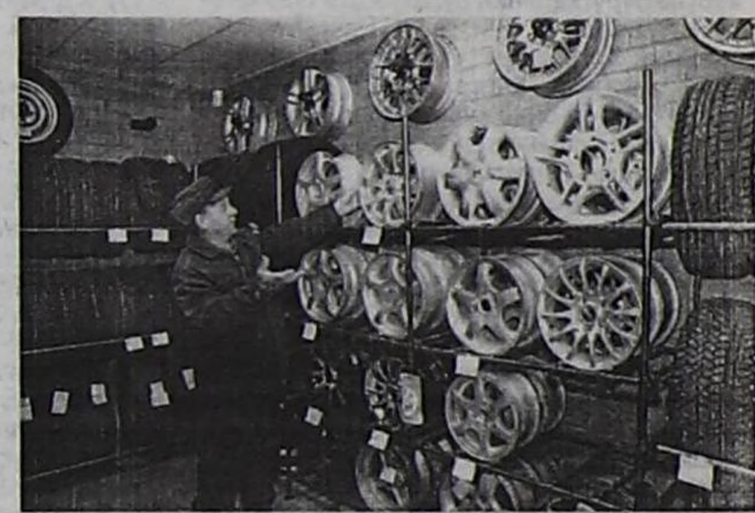

ЧАА МАШИНАНЫ САДЫП АЗЫ ЧЭЭП АП БОЛУР

Тыва Республиканың девискээринде рынок харылзааларының езулуг негелделеринге дүүштүр ажылдап турар бүдүрүлге Кызыл хоорайда Автокомплекс «Юбилейный 001» болур.

Ук бүдүрүлге тургустунга-ла чаа-ла бир чыл ажып турар-даа болза, хереглекчилерниң сонуургалын, бүзүрелин чаалап ап, оларның хереглелин бедик деңнелге хандырып эгелээнин республиканың чурттакчыларының хөй кезии билир апарган. Ам ол бүдүрүлгениң ажыл-ижи-биле улам чоок таныжып көрээлиңер.

Оран-савазының кырында Автокомплекс «Юбилейный-001» деп бижиктиг бүдүрүлгениң чанынга халдып кээривиске-ле, автосалонда садарыбиле тургускулап каан чаа автомашиналар көстүп келди. Оларның аразында «Тойота», «Хонда H-RV», «Лада» «Калина», «УАЗ», «Жигули» дээш, кандыг-даа маркалыы бар. Оларның дужунда демир херим иштинде эрги, ынчалза-даа даштындан көөрге чаа чүве дег автомашиналарны база садып турар болду. Оларны эрттир кылаштааш, ук бүдүрүлгениң оран-савазынче кирип, бир дугаарында амыдыралга ажыглаар **техниктиг эт-хереклелдер садар салбырга** кирип келдивис. Хөйле улуг-биче соодукчулар, телевизорлар дээш, дыка хөй бараанар дораан каракка көстүп келди. Аныяк садыгжы-консультант оол Константин Михайлович Никитин бисти дораан-на чырык хүлүмзүрүг-биле уткуп ап, кандыг бараан дилеп чоруурувусту сонуургады. Ол аразында ол салбырда кайгамык тааланчыг, оожум хөгжүм ойнап турар, садып алыкчы оон дораан хей-аът кире бээр, дыка таарымчалыг байдал тургустунган болду. Аныяк садыгжы оол Константин амгы үениң негелделеринге дүүшкен бедик шынарлыг соодукчулардан эгелээш, амыдыралга эргежок чугула электри хөнек, илиирге чедир шупту бараанар ында барын дыңнатты. Шынап-ла, көөрүвүске, соттуг телефоннар, телевизорга диск салып кино көргүзер херексел дээш, чок-ла чүве чок, кижиге хереклелиг бараанар ында хөй. Садыгжы-консультант хереглекчилерге бараанарны чүгле садып турар эвес, херек апааргa бажыңнарынга халас чедирип, нарын тургузуглуг эт-хереклелдерни бажыңнарынга тургузуп берип турарын дыңнатты. Ында кандыгдаа бараанның магадылалдыг хуусаазы 1 чыл бооп турар. Оон аңгыда байырлалдар үезинде садып алыкчыларга чоок кижилеринге белекке бээр эң үнелиг, ажыктыг бараанарны база комплект езугаар белеткеп, оларга бараалгадып турарлар болду. Бараанарны садыпсаарарының эң эки аргазы – бараан дугайында шын, чедингир медээлерни садып алыкчыларга бээри, олар-биле чылыг, чымчак, ажык чугааны кылыры дээрзин садыгжы оол Константин онзалап демдегледи. Садып алыкчылар-биле санажылганың аңгы-аңгы хевирлерин ында ажыглап турар. Чижээлээрге, санажылганы туда акша-биледаа чорудуп, чегдирип-даа турар.

Дараазында өрээлге кирип кээривиске, ында чемненир **кафе** ажылдап турар болду. Машина садып ап азы машиназын чугдуруп, чок болза септедип келген хереглекчи чай аразында боже киргеш, кандыг-даа чемни аңаа чагыдып ап болур.

Ооң соонда **автомашиналар чуур черге** келдивис. Даштыкы маркаларның ийи машиналарын ажылчыннар чугган тур. Бир ажылчын шлангыдан күштүү-биле аттыккан сугну машинаже чаштырып, ооң кырында саваң көвүүн арыды чуй шаап тур. Бир ажылчын дыка улуг бок сордурар механизм-биле бир машинаның иштин аштаан тур. Машиналарның ишти, даштын чуурунга ында ажылды организастааны бедик деңнелде. Машинаның иштин бок сордурар механизм-биле аштаарын Максим деп аныяк эр биске көргүстү. Кижилер олурар олуттарының иштики доозунун чаа сордуруп кааптарга, машина иштиниң агаары дыка арыг апаар болган.

Артык кезектер, дугуйлар, дискилер садар садыгда япон, итальян, көрей, немец бүдүрүлгелерниң кылыглары колдап турар дээрзин ында ажылдап турар садыгжы-консультант Александр Яковлевич Трубин биске дыңнатты. Ол бүдүрүлгелерниң дугуйлары, дискилерни канчаар-даа аажок шынарлыг, быжыг дээрзин садып алыкчылар билир апарган, оларның маңаа үзүк чок кээп турары ону бадыткап турар.

Дараазында **машиналар септээр СТО-га** кирип келдивис. Ында аңгыаңгы маркаларның алды машиназын слесарьлар септеп кылып турлар. Бир даштыкы машинаны артында улуг домкрат-биле көдүртүп каан. Машиналар септеп чай чок ажылдап турган ажылдакчыларны оон чардыктырары арай эпчок-даа болза, дуржулгалыг слесарь Игорь Васильевич Голысев-биле чугаалажы кааптывыс. Ук мастерскаяда 9 слесарь ажылдап турар. Хүнде ортумаа-биле 4-5 хире машинаны септеп, ээлеринге хүлээдип турарлар болду. Машиналарны ында дыка шынарлыг септеп турар. Бир септеттирген машина олчаан баар. Артык кезектерни чамдыкта ээлери боттары-даа эккээр. Колдуунда бо бүдүрүлге бодунуң артык кезектери-биле машиналарның үрелген черлерин кылып берип турар. Ында машиназын септедип келген улгады берген кижибиле база чугаалажы кааптым. «Борта бодумнуң машинамны чазын септеткен кижи мен. Ол-ла хевээр тура дүшпейн халып тур. Бо удаада күдээм машиназын септедип келдим. Чамдык СТО-ларга машина септедирге, үр болбас, катап үрели бээр боор-дур. Мында оолдарның септээри эки-дир. Черле ынчаш маңаа септээн машиналарның үр болурун азы олчаан баарын машина ээлери билир боор чорду. Ынчангаш бодум-даа маңаа кээр, төрелдеримни, таныыр кижилеримни-даа маңаа машиналарыңар септедип алыңар деп сүмелээр-дир мен» — деп, ол чугаазын доосту. Оон ыңай ында машиналарның эргижирээн дугуйларын база солуп турар болду. Слесарь Михаил Губарев ийи эжи-биле бир дискиге чаа дугуйну ша-даа чедирбейн кедирипти. Ажылдаарда демниг, найыралдыг-даа коллектив болду.

Ол-ла СТО-нуң үстүнде, ийиги каътта **«Юбилейный» такси** парыгының диспетчер чери бар болду. Ында доктаамал он такси хондур-дүндүр ажылдап, пассажирлерниң чагыгларын күүседип турар. Эң эки ажылдыг таксист Е.В. Балчир-оол дээрзин диспетчер биске дыңнатты.

Эң сөөлүнде **чээли салбырынга** келдивис. Ында АКБ «РОСБАНК» ААН-ниң Тывада салбырының хуу кижилерге база биче бизнести деткип, чээли бээр салбырының ажылдакчызы Светлана Николаевна Беспалова ажылдап олур. Маңаа кандыгдаа марканың чаа машиналарын хүлээникчи чокка 5 чыл иштинде чээп ап болурун ол дыңнатты. Чээлиниң долаазы ол алдынып турар машина боду болур. Машина чээп алган кижи бодунуң күзели-биле чээлини кыска хуусаада төлеп азы төлээр хуусаазын узадып ап болур. **Оон ыңай бир онзагай чүүл – ол чээлиге алдынып турар машинаны ол-ла дораан камгаладып ап болуру**. Камгаладып алырга, ол машина-биле кандыг-бир чүве болу берзе, ооң когаралын камгалаан компания төлеп бээр болгай. Камгалалды машинаны чээп-даа азы шуут садып ап-даа тургаш, кылдырып ап болур. **Машинаны чээп, камгаладып алыры шүүт шуут чок, хөй документ-даа херек чок, ону кылыры чаңгыс хүн иштинде-ле дооступ, кежээ чээп алган машиназын мунуп алгаш чоруп болуру хереглекчилерге дыка эптиг.** Чүгле машина эвес, өске-даа бараанарны бо бүдүрүлгеден ынчаар чээп ап болур.

Даштын автосалонда даштыкы «Тойота», «Хонда H-RV», «Лада», «Калина», «УАЗ», «Жигули» болгаш өске-даа маркалыг чаа машиналар боттарының садып азы чээп аар ээлерин манап турар. Ол чаа хөй машиналарның өске талазында бичии эрги, ынчалза-даа шынары чаа машиналардан ылгашпас чиигелделиг өртектиг янзы-бүрү маркаларның машиналарын база садып, чегдирип турар. Ук бүдүрүлгениң ээзи Тимур Сендаа-Байырович Уйнукей-биле ужуражыры-биле офиске кирип келдивис. Автокомплекс «Юбилейный-001» республикада «Каратэ» федерациязының доктаамал спонсору бооп турар. Чүгле ол эвес Кызылдың школа-интернадының, ТР-ниң ИХЯ-зының УБОП албанының тургустунганындан бээр 17 чыл болган байырлалынга спонсор деткимчезин көргүскенинге өөрүп четтирген бижиктерниң стол кырында чыдарын көрдүвүс. Чонга чүгле машина болгаш өскедаа эргежок чугула бараанар садып азы чээп алырынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар эвес, спорттуң янзы-бүрү хевирлериниң хөгжүлдезинге, уруглар албан черлеринге спонсор деткимчезин көргүзүп турары өөрүнчүг. Оон ыңай ол Автокомплекс «Юбилейный-001» удуртулгазы Тольятти хоорайда «Жигули» маркалыг автомашиналар бүдүрүп турар «АвтоВАЗ» деп завод-биле керээ чарып алган. Оон чаа машиналар кээри дүрген апаар. Оон ыңай Автокомплекс «Юбилейный-001» бүдүрүлгениң оран-савазы ол «АвтоВАЗ» заводтуң стилинге дүүштүр чаарттынар, хөлчок чараш болу бээр.

Арынны Борис ОНДАР, Василий БАЛЧИЙ-ООЛ белеткээннер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунуң 2004 чылда бюджединиң күүселдезиниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың сентябрь 21-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың ноябрь 17-де чүүлдүг деп көрген

1 чүүл. Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва республика фондузунуң 2004 чылда бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчетту орулгаларының талазы-биле 220882,1 муң рубль түңге, чарыгдалдарының талазы-биле 222140,4 муң рубль түңге, чарыгдалдарны орулгалар-биле 1258,3 муң рубльге дараазында көргүзүглер талазы-биле өскени-биле бадылаар:

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва республика фондузунуң бюджединиң орулгалары бо Хоойлуга 1-ги капсырылга езугаар;

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва республика фондузунуң бюджединиң чарыгдалдары бо Хоойлуга 2-ги капсырылга езугаар;

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва республика фондузунуң 2004 чылда бюджединиң карылгазының иштики акшаландырыышкынының дөстери бо Хоойлуга 3-кү капсырылга езугаар.

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан соондан күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, №1380 УХ-1
2005 чылдың ноябрь 22.

«Тыва Республикада муниципалдыг тургузугларның уставтарының күрүне бүрүткелиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күш чок деп санаарының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың сентябрь 21-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың ноябрь 17-де чүүлдүг деп көрген

1 чүүл. «Тыва Республикада муниципалдыг тургузугларның уставтарының күрүне бүрүткелиниң дугайында» 1999 чылдың февраль 12-ден №121 Тыва Республиканың Хоойлузун («Тувинская правда», 1999 чылдың февраль 27) киирген өскерилгелер-биле күш чок деп санаар:

«Тыва Республикада муниципалдыг тургузугларның уставтарының күрүне бүрүткелиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 3-кү үүлүнге өскерилгелер киирериниң дугайында» 2000 чылдың июль 19-тан №647 Тыва Республиканың Хоойлузу-биле («Тувинская правда», 2000 чылдың июль 25);

«Тыва Республикада муниципалдыг тургузугларның уставтарының күрүне бүрүткелиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер киирериниң дугайында» 2000 чылдың октябрь 11-ден №753 Тыва Республиканың Хоойлузу-биле («Тувинская правда», 2000 чылдың октябрь 12);

«Тыва Республикада муниципалдыг тургузугларның уставтарының күрүне бүрүткелиниң чурумунуң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга немелделер киирериниң дугайында» 2001 чылдың апрель 25-тен №1013 Тыва Республиканың Хоойлузу-биле («Тувинская правда», 2001 чылдың май 8);

«Тыва Республикада муниципалдыг тургузугларның уставтарының күрүне бүрүткелиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирериниң дугайында» 2003 чылдың июль 10-дан №343 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузу-биле («Тувинская правда», 2003 чылдың июль 26).

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, №1397 УХ-1
2005 чылдың ноябрь 22.

«Тыва Республикага социал эштежилге дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың октябрь 19-та хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың ноябрь 10-да чүүлдүг деп көрген

Бо Хоойлу социал-күш-ажыл болгаш оларның-биле холбашкан хөй-ниитиниң экономиктиг хамаарылгаларын база хөй-ниитиниң чөпшээрелиниң чедиишкиннерин таарыштырар сорулга-биле Тыва Республикага социал эштежилгени организастаарының, ажылдаарының болгаш хөгжүдериниң талазы-биле Россия Федерациязының күш-ажыл хоойлужудулгазы-биле доктааттынган эрге-хоойлу үндезиннерин таарыштырып турар.

1 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болур адыры

Бо Хоойлунуң күжү Тыва Республиканың девискээринде турар ажыл берикчилеринге, оларның организастыг эрге-хоойлу хевирлеринден хамаарылга чокка, оларның каттыжыышкыннарынга, ажылдакчыларга, профэвилелдер организацияларынга, оларның каттыжыышкыннарынга, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарынга тараар.

2 чүүл. Социал эштежилгениң эрге-хоойлу үндезиннери

Тыва Республикага социал эштежилгениң эрге-хоойлу үндезиннерин Россия Федерациязының Конституциязы, Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекизи, федералдыг хоойлулар болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актылары база ол ышкаш Тыва Республиканың Конституциязы, бо Хоойлу болгаш социал-күш-ажыл айтырыгларының база оларның-биле холбашкан экономиктиг хамаарылгалар талазы-биле Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актылары тургузуп турар.

3 чүүл. Социал эштежилге. Социал эштежилгениң сорулгалары

1. Социал эштежилге — ажылдакчыларның (ажылдакчыларның төлээлериниң), ажыл берикчилериниң (ажыл берикчилериниң төлээлериниң), Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарының аразында удур-дедир хамааржылгазының Россия Федерациязының күш-ажыл хоойлужудулгазы-биле доктааттынган системазы. Тыва Республиканың девискээринге социал эштежилгениң талалары – ажылдакчылар, оларның каттыжыышкыннары, ажыл берикчилери, оларның каттыжыышкыннары, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелиг төлээлекчилери. Социал эштежилгениң талалары чаңгыс азы элээн каш киржикчилерлиг бооп болур.

2. Социал эштежилгениң кол-кол сорулгалары болза: социал-ориентирлиг политиканы ажылдап кылырын болгаш боттандырарын хандырары;

социал-күш-ажыл болгаш оларның-биле холбашкан экономиктиг хамаарылгаларны керээ езугаар таарыштырарының дээштиг механизмин тургузары;

хөй-ниитиниң быжыгыышкынын ооң бүгү адырларының сонуургалдарының объективтиг учедунуң үндезининге хандырары;

коллективтиг чугаалажыышкыннарны, бот-боттарынга удур-дедир сүмележиишкиннерни чорудары;

коллективтиг керээлерни болгаш дугуржулгаларны ажылдап кылыры болгаш чарары;

коллективтиг күш-ажыл чаргыларын болдурбазы болгаш эптештирилге чурумунуң аргазы-биле оларны чөпшээрежилгеже деткиири;

амгы күштүг болуп турар хоойлужудулгага бодааргa, ажылдакчыларга немелде социал магадылалдарны хандырары.

4 чүүл. Социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле комиссиялар

Тыва Республикага социал эштежилгениң сорулгаларын боттандырары-биле, ажыл-чорудулгазын бо Хоойлу-биле дүүштүр боттандырып турар, социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле үш талалыг комиссиялар тургустунуп турар.

Тыва Республикада дараазында комиссиялар тургустунуп турар:

социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле республиканың (девискээр) үш талалыг комиссиязы;

адырлар (адырлар аразының) комиссиялары;

социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле үш талалыг девискээр комиссиялары.

Амгы күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр комиссиялар социал эштежилгениң кайы-даа талаларының эгелээшкини-биле тургустунар.

5 чүүл. Социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле республиканың үш талалыг комиссиязы

Социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле республиканың үш талалыг комиссиязын Тыва Республиканың профэвилелдер каттыжыышкыннары-биле болгаш Тыва Республиканың ажыл берикчилериниң каттыжыышкыннары-биле кады Тыва Республиканың Чазаа тургузар.

Социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле республиканың үш талалыг комиссиязының бүрүн эргелеринче дараазында чүүлдер кирер:

коллективтиг чугаалажыышкыннар чорудары болгаш Тыва Республиканың Чазаа биле Тыва Республиканың профэвилелдер каттыжыышкыннарының болгаш Тыва Республиканың ажыл берикчилериниң каттыжыышкыннарының аразында дугуржулгалар төлевилелдерин белеткээри;

хоойлулар төлевилелдери болгаш социал-күш-ажыл база ооң-биле холбашкан экономиктиг хамаарылгалар, күш-ажыл, чонну ажылга хаара тудар, социал камгалал адырында республика программаларының талазы-биле Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларын ажылдап кылыры-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле сүмелерни чорудары;

социал-экономиктиг политиканың колкол угланыышкыннарының талазы-биле талаларның туружун чөпшээрежири;

республиканың үш талалыг дугуржулгаларының күүселдезиниң үезинде тургустунуп келген айтырыгларны талаларның бот-идепкейи-биле көөрү;

муниципалитет тургузугларының болгаш адырларның деңнелинге социал-күш-ажыл хамаарылгаларын керээ езугаар таарыштырарынга дузалаары;

социал эштежилгениң арга-дуржулгазын тарадыры, адырлар (адырлар аразының), девискээрлер болгаш комиссияның ажыл-чорудулгазының дугайында социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле өске-даа комиссияларны медээлээри;

Россия Федерациязының амгы күштүг болуп турар хоойлужудулгазынга дүүштүр талаларның тодарадып турар социал-күш-ажыл хамаарылгаларының өске-даа айтырыглары кирип турар.

6 чүүл. Социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле адырлар (адырлар аразының) комиссиялары

Социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле адырлар (адырлар аразының) комиссияларын республика деңнелинге болгаш Тыва Республиканың муниципалитет тургузугларының деңнелинге тургузар.

Адырлар (адырлар аразының) комиссиялары Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органнарының, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарының төлээлериниң, адырларның профессионалдыг эвилелдериниң (профэвилелдер) төлээлериниң, ажыл берикчилериниң каттыжыышкыннарының төлээлериниң тургустунуп болур.

Адырлар (адырлар аразының) комиссиялары ажыл берикчизиниң болгаш чогуур адырлар ажылдакчыларының эгелээшкини-биле тургустунар.

Адырлар комиссияларының ажылынга Тыва Республиканың Чазааның күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген органы киржир.

Адырлар (адырлар аразының) комиссияларының бүрүн эргелеринче дараазында чүүлдер кирип турар:

коллективтиг чугаалажыышкыннарны чорудары болгаш адырлар (адырлар аразының) дугуржулгаларын белеткээри;

адырлар (адырлар аразының) дугуржулгаларының күүселдезиниң үезинде тургустунуп келген айтырыгларны талаларның эгелекчи саналы-биле көөрү;

социал-күш-ажыл хамаарылгаларын адырлар (адырлар аразының) деңнелинге керээ езугаар таарыштырарынга дуза чедирери;

амгы күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр талаларның тодарадып турар социал-күш-ажыл хамаарылгаларының өске-даа айтырыглары кирип турар.

7 чүүл. Социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле девискээр комиссиялары

Социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле девискээр комиссиялары Тыва Республиканың муниципалитет тургузугларының деңнелинге тургустунар.

Девискээр комиссиялары кожууннуң (хоорайның) тус чер бот-башкарылга органнарының, профессионалдыг эвилелдерниң девискээрлер каттыжыышкыннарының болгаш ажыл берикчилериниң каттыжыышкыннарының төлээлериниң тургустунар.

Социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырар талазы-биле девискээрлер комиссияларының бүрүн эргелеринче:

коллективтиг чугаалажыышкыннарны чорудары, девискээрлер дугуржулгаларын белеткээри болгаш чарары;

девискээрлер дугуржулгаларының күүселдезиниң үезинде тургустунуп келген айтырыгларны талаларның эгелекчи саналы-биле көөрү;

социал-күш-ажыл хамаарылгаларының ниити принциптерин кожуун (хоорай) деңнелинге ажылдап кылып турда, кожууннуң (хоорайның) тус чер бот-башкарылга органнарының, профессионалдыг эвилелдериниң девискээрлер каттыжыышкыннарының болгаш ажыл берикчилериниң каттыжыышкыннарының социал-экономиктиг сонуургалдарын чөпшээрежири;

социал-күш-ажыл хамаарылгаларын кожуун (хоорай) деңнелинге керээ езугаар таарыштырарынга дуза кадары;

талаларның тодарадып турар социал-күш-ажыл хамаарылгаларының өске-даа айтырыглары кирип турар.

8 чүүл. Республиканың үш талалыг дугуржулгазы

Республиканың үш талалыг дугуржулгазы социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырарының ниити принциптерин доктаадып тургузар.

Республиканың үш талалыг дугуржулгазы Тыва Республиканың Чазаа-биле, Тыва Республиканың профэвилелдериниң каттыжыышкыннары-биле болгаш Тыва Республиканың ажыл берикчилериниң каттыжыышкыннарының аразында амгы күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр талаларның аразында чугаалажыышкын үндезининге чардынар.

Республика дугуржулгазында туруп турар негелделер чогуур үеде Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга, чиңгине дугуржулгаларга, бүгү россияның адырлар (адырлар аразының) болгаш профессионалдыг тариф дугуржулгаларынга бодааргa, ажылдакчыларның байдалын баксыратпас болур ужурлуг.

9 чүүл. Адырлар (адырлар аразының) тариф дугуржулгазы

Адырлар (адырлар аразының) тариф дугуржулгазы профэвилелдерниң адырлар, чогуур ажыл берикчилериниң каттыжыышкыннарының болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының чогуур органнарының азы тус чер бот-башкарылга органнарының аразынга чардынар. Адырлар (адырлар аразының) дугуржулгазын республика, кожууннар (хоорайлар) деңнелинге чарар.

Адырлар (адырлар аразының) тариф дугуржулгазынга дараазында чүүлдер көрдүнүп болур:

күш-ажыл төлевириниң (бир дугаар разрядтың тариф ставказы) хевири, системазы болгаш хемчээли, немелде төлевирлериниң, пособиелериниң, немээшкиннериниң, өскедаа шаңналдарның янзы-бүрү хевирлери;

Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар инфляцияның деңнелин өөренип көргени-биле организацияларның ажылдакчыларынга компенсацияны, албан-дужаал шалыңының тариф ставказын индексацтаары;

организациялар ажылдакчыларынга бүдүрүлгениң шынарын бедидери-биле оларның сонуургалдарын күштелдиреринче угланган, материалдыг идиг бээриниң колкол негелделери;

ажылдакчыларның ажылдаар байдалдарын экижидери-биле, ажылдакчыларның билиг мергежилин бедидери-биле болгаш ажылчын олуттарны тургузары база кадагалап арттырары-биле ажыл берикчилериниң идиг бээр талазы-биле хемчеглери;

күш-ажыл байдалдарынга болгаш камгалалынга немелде негелделер;

талаларның тодарадып турар социал-күш-ажыл хамаарылгаларының өске-даа айтырыглары.

10 чүүл. Девискээр дугуржулгазы

Девискээр дугуржулгазы социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырарының байдалдарын болгаш барымдааларын база ажылдакчыларга кожууннуң (хоорай) байдалдарынга хамаарыштыр хереглеп турар немелде социал магадылалдарны болгаш чиигелделерни доктаадып тургузар. Дугуржулгаларның талалары кылдыр девискээрлериниң профэвилелдер органы болгаш (азы) организацияларның профэвилелдер комитеттери, ажыл берикчилериниң девискээрлер азы девискээр-адыр каттыжыышкыннары болгаш (азы) ук девискээрлериниң ажыл берикчилери, тус чер бот-башкарылгазының чогуур органнары кирип турар.

Девискээр дугуржулгазынче республиканың үш талалыг дугуржулгазынга деңнээрге, ажылдакчыларның байдалдарын баксырадыр хире негелделер кирбес.

11 чүүл. Дугуржулгаларга каттыжарының чуруму

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген органы дугуржулгаларны чарган соонда, ажыл берикчилеринге, ажыл берикчилериниң кат-

тыжыышкыннарынга, дугуржулга чарарынга киришпээн ажылдакчыларның төлээлеринге ол дугуржулгага каттыжарының дугайында саналдаар эргелиг.

Бир эвес ажыл берикчилери, ажыл берикчилериниң каттыжыышкыннары азы ажылдакчыларның төлээлери саналды алган хүнден эгелээш, 30 календарь хүнүнүң дургузунда аңаа каттыжарынга чөпшээбешпейн турарының дугайында Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген органынга бижимел хевирге дыңнатпаан болза, саналды албан езузу-биле парлаан хүнден эгелээш, дугуржулганы ол ажыл берикчилеринге, ажылдакчыларның төлээлеринге дыңнадып тараткан деп санаар.

12 чүүл. Коллективтиг керээниң болгаш дугуржулганың чорудулгазын ажылдап кылырының, чарарының, дыңнадып бүрүткээриниң чуруму

Коллективтиг керээниң болгаш дугуржулганың өскерилгелери болгаш немелделери

Коллективтиг керээниң болгаш дугуржулганың чорудулгазын ажылдап кылырының, чарарының, дыңнадып бүрүткээриниң чуруму Россия Федерациязының күш-ажыл хоойлужудулгазынга дүүштүр тодараттынар.

Коллективтиг керээниң болгаш дугуржулганың өскерилгелерин болгаш немелделерин коллективтиг керээ болгаш дугуржулга чарарынга федералдыг хоойлужудулга-биле доктааттынган чурум езугаар чорудар.

13 чүүл. Медээлерни бээри

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнары болгаш ажыл берикчилериниң төлээлери төлевир чок үндезинге ажылдакчылар төлээлери-биле чугаалажыышкыннар чорударынга, коллективтиг керээлер, дугуржулгалар чарарынга, оларның күүселдези дээш контрольдаарынга эргежок чугула медээлерни дыңнадып киирер ужурлуг.

Талалар бот-боттарынга коллективтиг чугаалажыышкыннар чорудары-биле эргежок чугула медээлерин чогуур айтырыгны алган хүнден эгелээш, ийи неделяның дургузунда бээр.

Ажылдакчылар төлээлери ажыл берикчизинден дараазында айтырыглар талазы-биле медээлерни алыр эргелиг:

организацияның эде тургустунганының азы дүшкениниң;

ажылдакчыларның күш-ажыл талазы-биле байдалдарының өскерлиринге салдар чедирер технологтуг өскерилгелерни киирериниң дугайында;

ажылдакчыларның профессионал белеткелиниң, мергежилин бедидериниң болгаш эде белеткээриниң;

организацияның тургузукчу документилери-биле, коллективтиг керээ-биле федералдыг хоойлужудулга-биле көрдүнген өске-даа айтырыгларның талазы-биле медээлерни.

14 чүүл. Коллективтиг керээлериниң, дугуржулгаларның күүселдезин хандырары

Социал эштежилгениң талалары коллективтиг керээлерде, дугуржулгаларда киирген хүлээлгелерни күүседир, социал-күш-ажыл айтырыгларының талазы-биле удурдедир кыйгырыгларны сайгарып көөр ужурлуг.

Коллективтиг керээлериниң, дугуржулгаларның күүселдези дээш контрольду талалар болгаш оларның төлээлекчилери боттандырар.

Контроль чорудуп турар үеде талаларның төлээлери бот-боттарынга эргежок чугула медээлерни бээр ужурлуг.

15 чүүл. Социал эштежилгениң талаларының харыысалгазы

Бодунга ап алган хүлээлгелерин күүсетпейн турар социал эштежилгениң талалары Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле, коллективтиг керээлер, дугуржулгалар-биле доктааттынган чурум езугаар харыысалгалыг болур.

Коллективтиг чугаалажыышкыннар чорударынга болгаш коллективтиг керээлерни, дугуржулгаларны сагып турары дээш контрольду боттандырары-биле эргежок чугула медээлер бербээн, буруулуг кижилер федералдыг хоойлу-биле доктааттынган чурум езугаар болгаш хемчээл-биле торгаалга онаажыр.

Харыысалгага киириштирери талаларны (таланы) коллективтиг керээ, дугуржулга талазы-биле хүлээлгени күүседиринден хоставайн турар.

16 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазаа бо Хоойлунуң дүрүмнерин боттандырарын хандырар эргежок чугула нормативтиг эрге-хоойлу актыларын хүлээп алыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1419 УХ-I
2005 чылдың ноябрь 22.

«Тыва Республикага инвестициялыг ажыл-чорудулга дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың октябрь 19-та хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың ноябрь 17-де чүүлдүг деп көрген

1 чүүл. 2004 чылдың декабрь 29-та № 1171 УХ-I «Тыва Республикага инвестициялыг ажыл-чорудулга дугайында» («Тувинская правда», 2004, декабрь 31) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 9-ку чүүлдүң 2-ги кезээниң 4 дугаар абзазында «Тыва» деп сөстүң соонга «бо Хоойлу-биле дүүштүр» деп сөстерни киирер;

2) 15-ки чүүлде:

а) адын дараазында эдилге-биле бижиир:

«15 чүүл. Үндүрүг чиигелделерин бээри»;

б) «чиигелделер» деп сөстүң мурнунга «инвестициялыг ажыл-чорудулга субъектилеринге» деп сөстерни киирер;

3) 19-ку чүүлде:

а) 3 дугаар кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«3. Тыва Республиканың күрүне магадылалдарын инвестициялыг ажыл-чорудулга субъектилеринге конкурс үндезининге бээр. Күрүне магадылалдарын бээр конкурстарның дугайында дүрүмнү Тыва Республиканың Чазаа ажылдап кылыр болгаш бадылаар. Үстүнде айыттынган дүрүм-биле дүүштүр Тыва Республиканың Чазаа конкурс комиссиязын тургузар, ооң составынче албан чурум өзугаар Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының депутаттарын киирер, ооң эрге-хоойлулуг эрге-байдалын тодарадыр, конкурстар эрттирерин организастаар, конкурстарның түннелдерин үндүрер, күрүне магадылалдарын бээр.»;

б) 5 дугаар кезээнде «бюджеттиң курлавыр фондузу» деп сөстерни «республика бюджеди» деп сөстер-биле солуур;

4) 24-кү чүүлдүң 2 дугаар кезээнде «(конкурс, аукциондан аңгыда)» деп сөстерни ап кааптар;

5) 28-ки чүүлдүң 1 дугаар кезээнде ийи дугаар домакты дараазында эдилге-биле бижиир:

«Онза ужур-дузалыг инвестициялыг төлевилелдер талазы-биле Тыва Республиканың күрүне магадылалдарын бо Хоойлунуң 19-ку чүүлүнүң 3-кү кезээнде доктааттынган чурум езугаар бээр.».

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан соонда күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1425 УХ-I
2005 чылдың ноябрь 22.

«Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 42-ги чүүлүнге өскерилгелер киириериниң дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың октябрь 19-та хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың ноябрь 17-де чүүлдүг деп көрген

1 чүүл. 2005 чылдың июль 13-те № 982 УХ-I «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының эрге-байдалының дугайында» («Шын», 2005, июль 19) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 42-ги чүүлдүң 3 дугаар кезээнде «29» деп санны «27» деп сан-биле солуур;

2) 42-ги чүүлдүң 4 дугаар кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«4. «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (Парламентизиниң) депутадының эрге-байдалының дугайында» 2000 чылдың март 17-де № 172 Тыва Республиканың Хоойлузун кииртинген өскерилгелери-биле күш чок болган деп санаар:

«Тыва Республиканың Дээди Хуралының (Парламентизиниң) депутадының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында» 2000 чылдың декабрь 7-де № 822 Тыва Республиканың Хоойлузу-биле;

«Тыва Республиканың Дээди Хуралының (Парламентизиниң) депутадының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында» 2001 чылдың февраль 17-де № 941 Тыва Республиканың Хоойлузу-биле.».

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1436 УХ-I
2005 чылдың ноябрь 22.

«Күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 1-ги чүүлүнге өскерилгелер киириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың октябрь 19-та хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың ноябрь 17-де чүүлдүг деп көрген

1 чүүл. 2004 чылдың декабрь 29-та № 1052 УХ-I «Күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлиниң дугайында» («Тувинская правда», 2004, декабрь 31, № 165-166) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 1-ги чүүлүнге өскерилгени дараазында уткалыг абзацты немээни-биле киирер:

« 2005 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп айда 800 рубль түңге.».

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1439 УХ-I
2005 чылдың ноябрь 22.

«Тыва Республикага хамааты байдалдарның актыларын бижиир органнарны тургузарының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың октябрь 19-та хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың ноябрь 17-де чүүлдүг деп көрген

1 чүүл. 2000 чылдың июль 4-те № 545 «Тыва Республикага хамааты байдалдарның актыларын бижиир органнарны тургузарының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында» («Тувинская правда», 2000, июль 13, 2002, апрель 4) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 3-кү чүүлдүң 3 дугаар пунктузунда «Президентизи-Баштыңы» деп сөстерни «Даргазы» деп сөс-биле солуур:

2) 11-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«11 чүүл. Хамааты байдалдар актыларының күрүне бүрүткелинге бүрүн эргелерни боттандырары-биле холбашкан чарыгдалдарны акшаландырары

Хамааты байдалдар актыларының күрүне бүрүткелинге бүрүн эргелерни боттандырары-биле холбашкан чарыгдалдарны акшаландырарын федералдыг бюджеттен субвенцияларның дузазы-биле боттандырары».

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1442 УХ-I
2005 чылдың ноябрь 22.

«Организацияларның эт-хөреңгизинге үндүрүг дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилге киириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың ноябрь 23-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың ноябрь 28-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл. 2003 чылдың ноябрь 27-де № 476 УХ-I «Организацияларның эт-хөреңгизинге үндүрүг дугайында» («Тувинская правда», 2003, ноябрь 29) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгени киирер:

дараазында уткалыг 4[1] чүүлдү немей киирер:

«4[1] чүүл. Үндүрүг чиигелделери

Организацияларның эт-хөреңгизинге үндүрүг төлээринден Тыва Республиканың ниити ажыглалдың девискээр автомобиль оруктарынга, ниити ажыглалдың орук-көвүрүг тудугларынга, а ол ышкаш айыттынган объектилерниң чарылбас технологтуг кезээ болуп турар улуг тудугларга хамааржыр организацияларны хостаар.

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1480 УХ-I
2005 чылдың ноябрь 28.

Тыва Республиканың девискээринге хуу сайгарлыкчыларга патентиге үндезилеп үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазын ажыглаарының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың ноябрь 23-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың ноябрь 28-те чүүлдүг деп көрген

Бо Хоойлу 2005 чылдың июль 21-де № 101 - ФХ «Россия Федерациязының Үндүрүг кодекизиниң 26.2 база 26.3 эгелериниң ийиги кезээнге база үндүрүглер болгаш чыылдалар дугайында Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киириериниң дугайында, а ол ышкаш Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларының чамдык дүрүмнерин күш чок деп хүлээп көөрүнүң дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр ажылдап кылдынган.

1 чүүл. Ниити дүрүмнер

Бо Хоойлу Тыва Республиканың девискээринге патентиге үндезилеп үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазын, а ол ышкаш ол талазы-биле болгу дег орулгаларны хуу сайгарлыкчыларга ажыглаары чөпшээреттинген сайгарлыкчы ажыл-чорудулганың хевирлерин тодарадып турар.

2 чүүл. Патентиге үндезилеп хуу сайгарлыкчыларга үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазын ажыглаарын чөпшээрээн сайгарлыкчы ажыл-чорудулганың хевирлери

Тыва Республиканың девискээринге патентиге үндезилеп үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазын ажыглаары бодунуң сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазынга хөлезилээн ажылдакчылар киириштирбейн турар, ооң иштинде хамааты-хоойлу-дүрүм хевирлиг керээлер езугаар, база сайгарлыкчы ажыл-чорудулганың дараазында хевирлериниң кайы-бирээзин боттандырып турар хуу сайгарлыкчыларга чөпшээреттинер:

1) өөредилге болгаш репетиторство талазы-биле ачы-дузалар;

2) хлеб аймаа болгаш кондитер кылыглары быжырар.

3 чүүл. Алдынып болур орулга

Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганың хевирлеринге хамаарыштыр патентиниң түүнүн санап үндүреринге бир айда алдынып болур орулгазы ажыглаттынар:

Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганың хевирлери	Айда алдынып болур орулгалары (рубль)
Өөредилге болгаш репетиторство талазы-биле ачы-дузалар	15000
Хлеб аймаан болгаш кондитер кылыгларын быжырары	13000

4 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирери

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелээш, бир ай эрткен соонда, күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, № 1483 УХ-I
2005 чылдың ноябрь 28.

Кызыл хоорайның Паротурбинная кудумчузунда № 17 «а» бажыңга 2004 чылдың ноябрь 10-да болган өрттүң уржуктарын чайладыр талазы-биле ажылдарның түңнелдериниң дугайында болгаш качыгдааннарга моральдыг болгаш материалдыг деткимче көргүзер талазы-биле хемчеглер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2005 чылдың ноябрь 22 № 1281 Кызыл хоорай

Кызыл хоорайның Паротурбинная, 17 «а» бажыңга 2004 чылдың ноябрь 10-да болган өрт талазы-биле Тыва Республиканың Чазаа качыгдааннарга дузаламчы көргүзер болгаш Паротурбинная кудумчузунда чуртталга бажыңнарынга техниканың болгаш өрттүң айыыл чок чоруун хажытканынга холбашкан 17 доктаалды хүлээп алган. Оларның аразындан 11 доктаалды күүсеткен, 1 доктаал күжүн чидирген болгаш 5 доктаалды күүседип турар.

Тыва Республиканың Чазаа өрт үезинде качыгдааннарга материалдыг дузаламчы көргүзери-биле 2572 муң рубльди, чок болган улусту хөөржүдерин организастаарынга — 462,7 муң рубльди үндүрүп берген.

Өнчүнү чидиргени дээш каражаны эгидери-биле Россия Федерациязының Чазаандан 41 чуртталга сертификадын болгаш 2050 миллион рубльди алган. Өрт үезинде чуртталга шөлү чидирген өг-бүлелер амгы үеде чуртталга сертификаттарының күсели-биле садып алган квартираларны алган. Чуртталга бажыңының ээзи-биле аренда керээзин езугаар чурттап турган алды өг-бүлеге Кызыл хоорай чагыргазының чуртталга фондузундан чуртаар оран-бажыңны бээр деп турар.

Ачы-буян көргүзериниң фондузунга 4428,8 рубль кирген, ону качыгдааннарның хереглелинге долузу-биле чарыгдаан.

Одалга сезонунга белеткел үезинде Паротурбинная кудумчузунда чуртталга бажыңнарынга ниити тудуг, өртке удур болгаш санитар-техниктиг ажылдарны күүсеткен, а ол ышкаш чуртталга субсидияларын долдурар талазы-биле тайылбыр ажылдарын чоруткан.

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. «2004 чылдың ноябрь 10-да Кызыл хоорайның Паротурбинная, 17 «а» чуртталга бажыңынга болган өрттүң уржуктарын чайладыр ажылдарның түңнелдериниң дугайында болгаш качыгдааннарга дузаламчы көргүзер талазы-биле хемчеглер дугайында» күрүне илеткелин чүүлдүгзүнер.

2. «Тыва Республиканың Чазааның Паротурбинная, 17 «а» бажыңга өрт түңнелинде качыгдаан хамаатылар-биле ужуражыышкын протоколунуң дугайында» 2004 чылдың ноябрь 17-де доктаалының 9 пунктузун, Тыва Республиканың Чазааның «2004 чылдың ноябрь 9-тан 10-че дүнезинде Кызыл хоорайның Паротурбинная кудумчузунда, 17 «а» чуртталга бажыңынга өрт дугайында» 2004 чылдың декабрь 1-де № 1071 доктаалының 4 пунктузун, Тыва Республиканың Чазааның «Күрүнеиң адын адаан чуртталга сертификаттарын тыпсыр дугайында» 2005 чылдың январь 27-де №40 доктаалының 4 пунктузун Кызыл хоорай чагыргазы күүсетпээнин демдеглээр.

3. Кызыл хоорай чагыргазынга (Донгак) сүмелээри болза:

— чуртталга бажыңының ээзи-биле аренда керээзин езугаар Паротурбинная, 17 «а» чуртталга бажыңынга чурттап турган 6 өг-бүлеге бажыңнарны бээр;

— Кызыл хоорайда ниити чуртталга бажыңнарын болгаш хөй квартираларлыг чуртталга бажыңнарын кышкы үеде ажыглаарының белеткелин доозар, хөй-ниитиниң корум-чурум камгалалын күштелдирер;

— чуртталга субсидияларын бижидип ап, долдурар болгаш өртке удур айыыл чок болурун сагыыр талазы-биле тайылбыр ажылдарын Кызыл хоорайда ниити чуртталга бажыңнарының чурттакчыларының ортузунга чорударын уламчылаар.

4. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал хөгжүлде айтырыгларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

«Паротурбинная, 17 «а» чуртталга бажыңынга болган өрттүң уржуктарын чайладыр талазы-биле ажылдар түңнелдериниң болгаш качыгдааннарга моральдыг болгаш материалдыг деткимче көргүзер хемчеглер дугайында»

КҮРҮНЕ ИЛЕТКЕЛИ

2004 чылдың ноябрь 10-да Кызыл хоорайда Паротурбинная, 17 «а» чуртталга бажыңынга өрт үезинде 26 кижи өлген,221 кижи качыгдаан. Дүнеки үеде болган өртке качыгдаан бүгү кижилерни Кызыл хоорайның № 12 школазынга тургускан, кежээликтей № 38 уруглар албан черинче көжүрген, 5 хүн эрткенде оларны Кызылда Хоочуннар бажыңынга тудуштур кылган чаа бажыңның өрээлдеринге киирген.

2004 чылдың ноябрь 14-15 хүннеринде качыгдааннарга ниити диспансеризацияны кылган, 165 кижиниң, оон иштинде 71 уругнуң ханынга, сидиинге клиниктиг лаборатория шинчилелдерин чоруткан. «Фтизиатрия» ТРС-тиң специалистери 78 кижиниң өкпезинге флюорография шинчилелдерин чоруткаш, өкпези аарыг 1 кижини тыпкан, эмнелгеге чыттырган. Республиканың кеш-венерология диспансериниң специалистери шинчиишкиннер кылгаш, аарыг 4 кижини, дерматологтар 14 кижини, халдавырлыг аарыглар эмчилери гепатиттен аарыг 5 кижини илереткен. Республиканың уруглар эмнелгезиниң специалистери бүгү ургларны шинчээн. Аарыг болганнарны ол-ла черинге эмнээн азы эмнелге-профилактика черлеринче эмнедири-биле чоруткан.

Хоочуннар бажыңында тудуштур кылган бажыңга комендантыны тургускан, шагдаа постузун, медицина пунктузун, кухняны каът бүрүзүнүң өрээлдеринге дерип кылган.

Тыва Республиканың Чазаа качыгдааннарга деткимче көргүзер болгаш техниканың, өрттүң айыыл чок болурун хажыдарынга холбашкан онза байдалдарны оон ыңай болдурбас сорулга-биле 17 доктаалды хүлээп алган. 2005 чылдың ноябрь 1-ге чедир байдал-биле алырга, 11 доктаалды күүсеткен, 1 доктаал күжүн чидирген болгаш 5 доктаалды күүседириниң кырында келген бооп турар.

«2004 чылдың 10-че дүнезинде Паротурбинная кудумчузунда 17 «а» чуртталга бажыңынга өрт дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың декабрь 1-де № 1071 доктаалын чонга таныштырар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак хүннерин эрттирген.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы 2004 чылдың ноябрь 17-де өрт үезинде качыгдааннар-биле ужурашкан. Ужуражыышкын түңнелдерин езугаар бадылаан хемчеглерниң 12 пунктузунуң 11-ин күүсеткен.

Ол ышкаш Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирьниң федералдыг округунда Бүрүн эргелиг төлээзи А.В. Квашнин-биле ужуражыышкынны организастаан. Ужуражыышкыннар үезинде кирген санал-оналдарны Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың ноябрь 24-те № 1065 доктаалы-биле бадылаан.

Тыва Республиканың Чазаа качыгдаан улуг кижилерге 15-15 муң, ургларга — 10-10 муң рубльдиң дузаламчызын 2572 муң рубльге көргүскен.

Россия Федерациязының Чазаанга чуртталга сертификаттары бээр болгаш өнчү чидиргени дээш каражаны эгидер материалдарны киирген. Бо ажылдарны чорутканының түңнелинде Россия Федерациязының бюджединден 41 чуртталга сертификадын болгаш 2050 миллион рубльди берген, өнчүзүн чидирген өг-бүле бүрүзү 50-50 муң рубльди алган. Чуртталга сертификаттарының күсели-биле хөй уруглуг 27 өг-бүле 2005 чылдың май 15-те Кызыл хоорайның Энергетиктер микрорайонунда № 5 чаа чуртталга бажыңындан квартираларны алган, ол-ла сертификаттарның күсели-биле 14 өг-бүле чурттаар бажыңнарны рыноктан садып алган. Аренда керээзи-биле чурттап турган өг-бүлелерге Кызыл хоорай чагыргазы хоорайга чаа дужаар чуртталга объектилеринден бажыңнарны бээр.

Өрт үезинде качыгдааннарга чондан, хууда сайгарлыкчылардан кирген ачы-буян хөреңгизин төпчүдери-биле Кызыл хоорайның социал камгалал комитединиң чанынга өрт үезинде качыгдааннарга материалдыг дузаламчы көргүзериниң фондузун тургускан. Фондунуң хөреңгизин шын болгаш чогуур сорулгазынга ажыглаары-биле база качыгдааннарны түр тургузар айтырыгларны шиитпирлээр, аъш-чем, чымчак болгаш кадыг эт-хөрекселдер, идик-хеп өске-даа чүүлдер-биле хандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың ноябрь 24-те № 1055 доктаалы-биле Паротурбинная, 17 «а» чуртталга бажыңынга өртке качыгдааннарны социал хандырар комиссияны тургускан.Фондуга ниитизи-биле 112 организациядан болгаш 190 ажыг хамаатыдан 4428,8 рубль кирген.Фондунуң хөреңгизиниң улуг кезиин (71,1 хуузун) материалдыг дузаламчы көргүзеринге болгаш качыгдааннарны аъш-чем-биле хандырарынга чарыгдаан.

6 ай дургузунда качыгдааннарны хүннүңне үш катап халас чемгеренге чарыгдал 820,9 муң рубль, мебель, орун-дөжек хандырылгазынга — 456 муң рубль, 7 ай дургузунда Хоочуннар бажыңында тудуштур кылган бажыңның коммунал ачы-дузазын төлээринге — 463,3 муң рубль болган. «Хадылыг арга» санаторийге ургларны кадыкшыдарынга 97,2 муң, культура-массалыг ажылдар чорударынга — 26,9 муң рубльди үзүп берген.

Янзы-бүрү байдалдыг материалдыг дузаламчыга 2330147 рубльди чарыгдаан. Чижээ, өрт соонда кол даңзыга янзы-бүрү чылдагааннар-биле кирбейн барган 20 улуг кижиге болгаш 8 ургга тус-тузунда 15-15 болгаш 10-10 муң рубльди үндүрүп берген.

Чуртталга сертификадының өртээ тус-тузунда 264 муң болгаш 288 муң рубль болган өг-бүлелер 300 муң рубль өртектиг бажыңнарны садып алзын дээш 5 өг-бүлеге 36-36 муң, 9 өг-бүлеге 12-12 муң рубльди төлээн. Аренда керээзи-биле чурттап турган 6 өг-бүлеге 50-50 муң рубльди төлээн.

Өлген кижилерниң өг-бүлелеринге өлген кижи бүрүзүнге тураскаал кылыры-биле 10-10 муң рубльди төлээн.

Хоочуннар бажыңынга тудуштур кылган бажыңның мурнунга эрткен ниити хуралга киришкеннер 4 плитаны, аяк-саваны, чымчак мебельди Хоочуннар бажыңынга арттырарын, өөредилге өрээлдеринге турган спорт хереклерин стол, сандайларны — Кызылда № 12 школага, теннис столун, телевизорну — Кызыл хоорайның ИХЭ-ниң чөөн салбырынга артык матрастар болгаш чоорганнарны — ТР-ниң ИХЯ-ның назы четпээннерже түр тургузар төвүнге дамчыдып бээрин шиитпирлээн. 180581 рубльди Хоочуннар бажыңында тудуштур кылган бажыңны септээринге арттырган.

Өрт үезинде качыгдааннарга дуза көргүзер эки тура ачы-буян фондузу 26 хурал эрттиргеш, 59 шиитпирни хүлээп алган, оларны 4428,8 муң рубль-биле акшаландырган.

Хоочуннар бажыңында тудуштур кылган бажыңга чонну ажылга хаара тудар албанның түр консультация пунктузун ажыткан, ол албан ажылга кирер күзелдиглерни хүлээп ап турар. Ажыл чоктарны ажылга хаара тудары-биле хоорай организацияларының удуртукчулары ажылдаар хостуг черлерни Кызыл хоорайның чонну ажылга хаара тудар төвүнге дыңнадырын дааскан.

Чайгы кадыкшылга сезонунуң дургузунда № 12 школаның чанында лагерьге назы четпээн 25 уруг кадыын сегиткен. И.Ярыгин аттыг спорт комплекизиниң чанында күш-ажыл лагеринге назы четпээн 10 ургну тургускан. Хандырылгазы четпес өг-бүлелериниң ургларынга дуза кылдыр 10 өөреникчиге өөредилге материалдарын, 15 кижиге эт-хөрекселди берген.

Мындыг янзылыг озалдыг таварылгаларны болдурбас сорулга-биле Кызыл хоорай чагыргазы Паротурбинная кудумчузунда ийи каът чуртталга бажыңнарынга профилактиктиг хемчеглер организастаарының планнарын ажылдап кылган. Кызыл хоорай мэриниң 2005 чылдың август 11-де № 320 айтыышкынын езугаар коммунал төлевирлерин чыыр, субсидиялар бижип бээр, ук микрорайонга корум-чурумну быжыглаар ажылдарны организастаан.

2005-2006 чылдарның одалга сезонунга белеткел үезинде Паротурбинная кудумчузунда № 17,17-1, 19,19-а чуртталга бажыңнарынга кирер 6 эжикти кылган, 4 эжикке септелгени чоруткан, одалга хоорзаларын чылыглаан, 10 соңга рамазын солаан, соңгаларын шилдээн, үш бажыңда өрт щиттерин, элезин хаар-жактарын септээн. Бүгү бажыңнарда электри удазыннарын, дериг-хөрекселдерин септээн.

2005 чылдың октябрь 1-де байдал-биле алырга, Паротурбинная кудумчузунда болгаш Энергетиктер микрорайонунда чурттакчыларның коммунал ачы-дузазынга өрези 2940,6 муң рубль, оон иштинде «Тываэнерго» ААН-ге чылыг хандырылгазы дээш өрези — 2026,4 муң, электри энергиязы дээш өрези — 296,4 муң, а «Бистиң бажыңывыс» МУБ-ка чуртталга фондузун хандырганы дээш өрези — 132,0 муң рубль болган (эрткен чылдарның өрези). Бо микрорайонда 174 өг-бүледен чүгле 58 өг-бүле азы 36,2 хуузу чуртталга субсидиязы кылдырткан, бо дээрге 2004 чылдаазындан 22,8 хуу эвээш бооп турар.

Үстүнде айыткан бүгү чуртталга бажыңнарында эки тура өрт дружиналарын чурттакчылар аразындан тургускан, КӨХ-ның, ТР-ниң ХК болгаш ОБ агентилелиниң, Кызыл хоорайның ИХЭ-ниң, ПЭЖУ-нуң төлээлериниң телефоннарын айыткан бижиктерлиг самбыраларны тургускан. Бажыңнар кырынче эзе-хөрек чок үнер люктарны хагган, кижилерни өскээр чайладыр планны, оон айтыкчыларын аскан. Чадалар адаанда шөлчүгештерни, бажыңнар кырын, подвалдарны бок-чамдан арыглаан.

2004 чылдың ноябрь айдан 2005 чылдың сентябрьга чедир үеде Россияның ОБЯ-ның ТР талазы-биле КЭ-ниң күрүнеиң өрт хайгаарал чери өрттүң айыыл чок болур дүрүмүнүң талазы-биле 278 суртаалды кылган, өрт дүрүмү хажыткан 10 кижиге торгаал рнааган, дөрт сагындырыгны берген.

Квартираларга барып, профилактика ажылын чоруткаш, 4 квартира ээзинге сагындырыг-медээни кылган, агитация материалдарын, хуудустарны чурттакчыларга берген. Медээ үнгенде чурттакчы чонну өскээр көжүрер талазы-биле 7 кичээлди эрттирген.

Өрттүң айыыл чок болур Дүрүмүн сагыыр талазы-биле чугааларны 2005 чылдың сентябрь 16-да КТРК «Тыва» каналды болгаш радио дамчыштыр организастаан.

Кызыл хоорайның ИХЭ-ниң ажылдакчылары Паротурбинная кудумчузунга болгаш Энергетиктер микрорайонга рейдилерни чорудуп турар. Мурнунда шиитпирип чораан, арага аймаанга хандыкшылдыг, Кызыл хоорайның ИХЭ-ниң учедунда турар кижилер-биле, ол ышкаш өг-бүлезинге шош-содаа кылыр, уруглар кижизидилгезинче сагыш салбас кижилер-биле беседаларны чорудуп турар. 2005 чылда ук микрорайондан хоорайның ИХЭ-ниң килдизинге 78 кижи кирген,7 литр спиртти хавырган. Оон-даа өске.

2005 чылдың ноябрь 9-та өртке качыгдааннарның ниити хуралы эрткен, аңаа Паротурбинная кудумчузунда бажыңнарның чурттакчыларын чалаан, өрттүң уржуктарын чайладыр талазы-биле ажылдарның түңнелдерин болгаш качыгдааннарга моральдыг болгаш материалдыг деткимче көргүзер хемчеглерниң дугайында отчетту ук хуралга чугаалашкан.

Тыва Республиканың Күүседикчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга органнарының материал-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне эргелелин эде организастаарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

«Тыва Республиканың Чазааның дугайында» 2004 чылдың октябрь 13-те Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 22,24 чүүлдеринге дүүштүр «Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» 2005 чылдың январь 20-де №7 Тыва Республиканың Чазак Даргазының Чарлыын күүседири-биле **доктаадыры болза:**

1. «Өдүген» аалчылар бажыңының комплекизин, автобаазаны,Чазак Бажыңын хандырып турган ажыл-агый цегиниң структуразын хуваагаш тускайлап бергени-биле Тыва Республиканың күүседикчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга органнарының материал-техниктиг хандырылга талазы-биле эргелелин эде тургузар.

2. Тургузар:

«коттедж» болгаш «Өдүген» аалчылар бажыңының өнчү-хөреңгизин дамчыдып бергени-биле «Аалчылар бажыңының комплекизи» күрүне албан чери;

автобаазаның өнчү-хөреңгизин транспорт цегинге дамчыдып бээр;

Тыва Республиканың Чазааның тудуун хандырар ажыл-агый цеги.

3.Кызырар:

Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелинге Парлалга бажыңының тудуун хандырып турган ажыл-агый цегин дамчыдып бээр;

Тыва Республиканың Чазаан хандырып тургаш кызырылдага таварышкан ажыл-агый цегиниң хүлээлгезин электри хандырылгазы болгаш электри адырының талазы-биле цегинге дамчыдып бээр;

төп бухгалтерияның,парлалга цегиниң хүлээлгезин Тыва Республиканың Чазааның Аппарадынга дамчыдып бээр;

Тыва Республиканың Улуг Хуралының (парламент) тудуун хандырып турган ажыл-агый цеги.

4. Таарыштырып тургузар:

«Аалчылар бажыңының комплекизи» күрүне албан чери Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының эргезинге хамааржыр;

транспорт цеги Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының эргезинге хамааржыр;

Тыва Республиканың Чазааның тудуун хандырып турар ажыл-агый цеги Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының эргезинге хамааржыр;

6. Тыва Республиканың Чазааның Аппарады, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязы;

Тыва Республиканың Чазааның тудуун хандырып турар ажыл-агый цегиниң, транспорт цегиниң, «Аалчылар бажыңының комплекизи» күрүне албан чериниң штадының санын тургузар:

Бо Чарлыкка дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның тудуун хандырып турар ажыл-агый цегиниң, транспорт цегиниң болгаш «Аалчылар бажыңының комплекизи» күрүне албан чериниң структуразын бадылаар:

6. Эде организастаашкынны чорудар комиссияның составын бадылаар.

7. Амгы күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр, хосталган ажылдакчыларга камгалалды көрдүнген хуусаазында эде организастаашкынны чорудуп турар комиссия чорудар.

8. «Тыва Республиканың күүседикчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга органнарының материал-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне эргелелиниң айтырыгларының дугайында» 2002 чылдың декабрь 6-да №206 Тыва Республиканың Чазак Даргазының Чарлыын күжүн чидирген деп санаар.

9. Бо доктаал ат салган хүнүнден эгелээш күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай.
2005 чылдың февраль 24, №122.

ПЕДАГОГИКА

Кочетов ортумак школазының 80 чыл оюнга

СУМУНУҢ АЖЫЛ-АМЫДЫРАЛЫ

2006 чылдың август айда Тыва Арат Республиканың тургустунгаындан бээр 85 чыл оюн байырлаар деп турар бис. Ынчаарга 2005 чылдың декабрь эгезинде Таңды кожууннуң Кочетов ортумак ниити билиг школазының 80 чыл оюн демдеглээр. Ынчап кээрге, ол школа ТАР-дан беш-ле хар бичедир. Ынчангаш ол Тыванын баштайгы школаларының бирээзи болуп турар. Эрткен субботада Шаңгыр Пиче-оолович Куулар-биле кады 80 харлаар деп турар школага чедип, ооң коллективиниң чамдык кежигүннери база өскелер-биле-даа ужуражып, чугаалашкан бис. Кочетов суурда амыдырал-чуртталганың ниити байдалын билип алыры-биле суму чагырыкчызының оралакчызы Ольга Хүлер-ооловна Оюн-биле чугаа болду. Ооң чугаалааны болза:

— Бо школага мен он үш чыл ажылдаан мен. Баштай анаа башкылап, ооң соонда үш чыл иштинде директорнуң кижизидилге талазы-биле оралакчызынга ажылдадым. Эрткен соңгулдаларда суму чагырыкчызының оралакчызынга соңгуттурдум. Чагырга черинде ажылдап турзумза-даа, төрээн школам-биле эң сырый харылзааны тудуп турар мен.

Суму чагыргазында ажыл дыка көвей, ынчалза-даа ону кылып четтигип турар бис. Ажыл чок кижилерниң 51 хуузун кожууннуң хамаатыларын ажылга хаара тудар төптүң даңзызында киирип алган бис. Мурнунда чылдар-биле деңнээрге, чоннуң амыдырал-чуртталгазының байдалы шору экижип турар. Пенсионерлер пенсиязын өй-шаанда ап турар. Чон хуузунда мал-маганны-даа тудуп, ногаа, тарааны-даа тарып, өстүрүп турар апарган. Суурнуң чурттакчыларында 267 саар инек бар, а өг-бүлелерниң саны – 264. Эреңгейлеп чугаалааргa, өреге бүрүзүнде саар инек бар деп болур. Чамдык өрегелерде 2-3 саар инек бар, а өскелеринде шуут чок. Суму чагыргазының кол сорулгазы — өреге бүрүзү хуу ажыл-агыйын тудуп, амыдыралын экижиде-рин чедип алыры.

Суму чагыргазының оралакчызының чугаазын езугаар Кочетов сумузунуң ниити байдалы ындыгдыр.

ШКОЛАНЫҢ ТӨӨГҮЗҮ

Кочетов суурнуң ады үргүлчү Кочетов турбаан. Тыва чон үедүптен бээр тус черни Суг-Бажы деп адап чораан.19 чүс чылдың төнчүзүнде орус тараачыннар Россиядан Тываже мөөңү-биле көжүп кээп турда, Суг-Бажынга Атаманов дээр тараачын кижи көжүп келген. Ол аңаа бажыңбалгат, кажаа-хораа тудуп, турлагжый берген дээр. Көжүп кээп турган орус тараачыннарның саны чоорту көвүдээн. Олар кара хөрзүннүг шөлдерге, терең оттуг шынаа-шыкка тараа тарып, ногаа өстүрүп, мал-маган азырап, амыдырап эгелээн чүве-дир. Ооң түннелинде суур өзүп, улгадып, чурттакчы чону 40-50 кижи чеде берген. Суурнуң адын ооң баштайгы чурттакчызының адын алдаржыдып, Атамановка деп адай берген дээр.

Атамановканың чурттакчы чону арбын апарган чүве төлээде, аңаа школа, эмнелге пунктузу, клуб ажыдары негеттинип келген. Олар сөөлүнде барып ажыттынган-даа. Чаа ажыттынган албан черлери Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң Кочетов суурда салбырының амгы турар черинге турган. Чамдык бажыңбалгат амдыгаа дээр камгалаттынып арткан болгаш музей салбырының хөреңгизи бооп ажыглаттынып турар. Ынчангаш төөгү документилеринден база улуг назылыгларның чугаазындан алырга, Суг-Бажынга школа 1925 чылда ажыттынган бооп турар. Ол ынчан орус өөреникчилерлиг эге школа турган. Ол шагда школа эргелекчизинге ажылдап турган башкыларның ат-сывы билдинмес бооп артып калган. Чаңгыс-ла эргелекчиниң ады билдингир бооп илерээн. Ол дээрге Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Санчат-оол Байыр-оолович Оюн-дур.

Шаңгыр Пиче-оолович Куулардың сактыышкынындан алырга, эрткен чүс чылдың дөртен чылдарында Кочетов суурнуң школазы орус, тыва өөреникчилерлиг шымбай улуг школа турган. Чал-Кежигге ийи класстан тургустунган бичии школа турган чүве-дир. Ол школаны хаггаш, ооң өөреникчилерин Суг-Бажының школазынче шилчиткен дээр. Ол үеде школа директору Доржу Юрий Седенбал турган, өөреникчилериниң бирээзи — Шаңгыр Пиче-оолович Куулар турган чүве-дир.

Эрткен чүс чылдың 50 чылдарында Кочетов эге школазы чеди чыл школазы кылдыр эде тургустунган, а 1980 чылда ортумак школа апарган. Чогум-на ынчан школа ийи каът туйбу бажыңга чединген. Кочетов ортумак школазының баштайгы директорунга Дапыт Хертекович Биче-оол томуйлаткан. Ол боду Бай-Тайга чурттуг башкы-дыр. Дапыт Хертековичиниң соонда, аңгы-аңгы чылдарда ол школаның директорунга Павел Сундуй-оолович Түлүш, Виктор Прокопьевич Золотухин, Александр Султанович Аужибеков, Клара Оюн-ооловна Пильчин, Шыырак-оол Пийевич Оюн болгаш өскелер-даа ажылдап, үлүг-хуузун киирген.

1995 чылда школаның 70 чыл оюн таварыштыр эки турачы, Берлин чедир дайылдашкан эрес-дидим чаңгыс чер-чурттуунуң адын мөңгежидер сорулга-биле кочетовчулар школазынга Оюн Сактайның адын тывыскан. Школаның долу адын – Оюн Сактай аттыг Кочетов ортумак ниити билиг школазы дээр.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээниниң соонда, Россияга хамааты дайыны эгелээн. Түннелинде кызылдар актарны тиилээн. Ооң салдарыбиле Россияга совет эрге-чагырга быжыккан. Тывага база-ла кызылдар актарны тиилээн. Кызыл партизаннарның штавы Атамановкага турган. Оларның командиринге Сергей Кузьмич Кочетов томуйлаткан. Тывага революцияның тиилээринге, ТАР-ны тургузарынга кызыл партизаннарның база оларның командири Кочетовтуң ролю дыка улуг болган. Ооң түннелинде Сергей Кузьмич Кочетовтуң ат-алдары орус, тыва чон аразынга аажок алгаан. Ол бөдүүн чоннуң ынак, бүзүрелдиг баштыңы апарган. Ооң салдарыбиле Атамановканы чон Кочетов деп эде адай берген. Орус, тыва чоннуң найыралын быжыглаарынга С.К. Кочетовтуң киирген үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг. Сөөлүнде барып С.К. Кочетов Тыванын шылгараңгай күрүне ажылдакчызы апарган. Бо бүгү Кочетов суурнуң төөгүлүг адын улам быжыглаарынга, камгалаарынга улуг идиг болган. Суурнуң Кочетов деп ады кезээ мөңгеде артып каар дээрзинге бүзүрел улуг.

ХООЧУН КОКТУГ

Школаның башкылар өрээлинге келдивис. Директорнуң кижизидилге талазы-биле оралакчызы Чойганмаа Бапан-ооловна Сандакка ужураштывыс. Ол Кызылдың башкы институдун дооскаш, төрээн школазынга ажылдап чедип келгеш, 17 чыл ажылдап турар болду. Ол салгал дамчаан башкы. Ооң улуг акызы Юрий Бапан-оолович Оюн база бо школада ажылдап турар—социал педагог, чурукчу. Алышкылар авазы Төгеринмаа Пийевна Оюннуң мергежилин салгап алган. 1967 чылдан бөгүнге дээр ол математика башкылап ажылдап турар. Башкы ажылынга стажы 45 чыл. Ол доктаамал ажык кичээлдерни эрттирип, аныяк башкыларга байлак арга-дуржулгазын дамчыдып чоруур. «Тыва Республиканың улус өөредилгезиниң тергиини», «Тыва Республиканың улус өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы», «Күш-ажылдың хоочуну» хүндүлүг аттарның эдилекчизи Т.П. Оюн «Чылдың башкызы» деп мөөрейлерге шаңналдыг черлерни доктаамал ап келген.

Школада орус дыл болгаш литература башкызы Светлана Күжүгетовна Сендажы күш-ажылчы намдарын Кочетов ортумак школазынга 1975 чылда эгелээн. Дуржулгалыг башкының өөреникчилери олимпиадаларга доктаамал эки түннелдерни көргүзүп турар. С.К. Сендажы — орус дыл башкыларының методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу. Кожууннуң өске школалары-биле арга-дуржулга солчуп, ажык кичээлдерни доктаамал эрттирип турар. Оон аңгыда, ол школада шыдыраа бөлгүмүн база удуртуп турар. Өөреникчизи Долаана Түлүш шыдыраа маргылдаазынга кожууннуң чемпиону, а республикага ийиги черни ээлээн. Башкының ажылы бедик үнелелди алган. Ол – «РФ-тиң улус өөредилгезиниң тергиини», «ТР-ниң улус өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы», «Күш-ажылдың хоочуну» хүндүлүг аттарның эдилекчизи.

Школада хоочун башкылар-ла эмгежок. Оларның бирээзи Татьяна Кызыл-ооловна Оюн. Ол — эге класстарга кичээл эрттиреринин тулган мастери. Уруу Ирина башкы колледжизин кызыл диплом-биле дооскаш, төрээн школазында ажылдап турар.

А Вера Сергеевна Сымчан школада 31 чыл ажылдап турар. 90 чылдарда школаның директорунга алды чыл ажылдаан.

Лариса Энди-Хөөевна Көккыс төрээн школазынга 1968 чылдан бээр техниктиг ажылдакчы бооп ажылдап турар. Үш уруг-дарыын төлептиг кижилер кылдыр өстүрген. Ооң кыргана-чазы Энди-Хөө 1921 чылда Суг-Бажынга болуп эрткен Бүгү Тыванын тургузукчу (үндезилекчи) хуралының киржикчизи. Ада-өгбезиниң чуртун Лариса Энди-Хөөевна төлептии-биле ээлеп чурттап чоруур.

ШУДУРГУ АЖЫЛ-ИШ

Кандыг-даа коллективтиң ажыл-херээ ооң удуртукчуларындан кончуг хамааржыр. Кочетов ортумак школазының эпнайыралдыг коллективинин удуртукчузу – Андрей Мөңгеевич Оюн. Ол төрээн школазынга 1987 чылдан бээр ажылдаан. Күш-культура башкызы, салым-чаяанныг спортчу. Хол бөмбүү ойнаарынга мастер. Андрей Мөңгеевич биле Игорь Александрович 60 өөреникчини хаара туткан волейбол секциязын удуртуп турар. Оларның спортчулары кожуунда бирги, республикада ийиги черде чоруп турар. Оларның өөреникчизи Евгений Куулар – «Эң дээре ойнакчы» деп тускай шаңналга төлептиг болган (ол ам шеригде). Уруглардан Шораана Оюн тергиннерниң санында кирген. Ол олимпийжи курлавырлар училищезинде өөренип турар.

Кичээнгейлиг көрүп көөрге, Кочетов ортумак школазының ажыл-амыдыралында солун үүлдер-ле хөй. Улуг класстар өөреникчилериниң чөвүлелин тургусканы кончуг эки. Школада организастаттынып эртип турар бүгү-ле хемчеглерни чөвүлел уштап-баштап турар. Ооң удуртукчузунга 11-ги класстың өөреникчизи Тимур Оюн томуйлаткан, эки ажылдап турар.

Культура бажыңының ажылдакчызы Чодураа Самбу школада ниити ыр бөлгүмүн удуртуп турар. 2005 чылда ол ыр бөлгүмүнге «Кожуунда эң дээре хор» деп тускай шаңналды тывыскан.

Школа бодунуң өөреникчилери-биле чоргаарланыр болгай. Ол шын. Бо школа Валерий Шагдыр-оолович Оюн, Сергей Мөңгеевич Оюн, Полина Сергеевна Оюн, Алексей Мөңгеевич Оюн, Валерий Маадыр-оолович Оюн, Дадар-оол Дармаевич Бегзи болгаш өске-даа доозукчуларынга чоргаарланыр. Кожуун чагыргазының даргазы Сергей Чорбаевич Ондар база бо школаның доозукчузу-дур.

80 харлап турар школада эки, чаагай чаңчылдар эвээш эвес-тир дээрзинге бүзүредивис. Оларны улам көвүдедир, сайзырадыр, күштелдирер дээш карак кызыл ажылдаарын башкылар коллективинге сеткилдиң ханызындан күзеп каалы.

Кара-оол МАСПЫК-ООЛ,
ТР-ниң Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы.
Шаңгыр КУУЛАР,
ТР-ниң партия, күүсекчи болгаш профэвилелдер органнарының хоочуну.

ЧОН СОНУУРГААН

Улуг Тиилелгениң 60 чылын бүгү чурт диңмиттиг байырлап эрттирген. Ынчалза-даа юбилейлиг чыл доозулбаан болганда, аңаа тураскаадып эрттирген бир солун хемчег дугайында бодалымны бистиң кожууннуң библиотекарларынга өөрүп четтириишкинниң демдээ кылдыр бижип ор мен.

Өвүр кожууннуң Төп библиотеказынга «Чаңгыс чер-чурттуг-ларывыс – Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери» деп эртем-практиктиг конференцияны дыкала бедик утка-шынарлыг кылдыр эрттирген. Ооң киржикчилери хөйну билип алганы чугаажок. Ол дээрге библиотекарлар Александра Кертик-ооловна Монгуш база Алдын-кыс Маадыровна Дапык оларның кызымаккай чогаадыкчы ажылының түннели-дир.

Эрес, маадыр өгбелеривис – чаңгыс чер-чурттугларывыс эки турачыларны сактып, оларның эрткен оруун ханызы-биле өөренип, билдинмес арыннарын истеп тып, оларга мөгейип чоруурунга аныяк-өскенни мындыг солун хемчеглер өөредип, кижизидип турар. Төрээн чуртунга олар дег ынак, сөглээн сөзүнге олар дег бердинген кижилер болурунга аныяктарны кижизидерде эки турачы өгбелеривистиң үлегер-чижээ канчаар-даа аажок улуг.

Конференцияга дыка хөй солун илеткелдерни кылган. Суму бүрүзү боттарының эки турачыларының дугайында ханы анализтиг, архив база амыдырал документилеринге үндезилеп тургускан солун дыннадыгларны кылган. Ылаңгыя дайын шөлүнге амытынындан чарылган, ээп келбээн маадырлар дугайында ооң мурнунда билдинмес турган факт-барымдааларны азы өске кожуннарже көжүп чоруй баргаш, аңаа ажылдап-чурттап чораан фронтучулар дугайында чыып илеткээн ажылдар солун болган.

Саглы сумузундан фронтуже аттанган От-оол Ооржактың дугайында, ооң фронтучу оруунуң база дайын соондагы амыдыралын база ук-төөгүзүнге, төрелдөргүлүнге хамаарыштыр илередип тыпкан үүлдери өөредиглиг. Фото-чуруктар-биле бадыткаттынган сактыышкыннарны 11 класстың өөреникчизи Чечена Куулар улуг истелге, сайгарылга ажылын кылып тура, юбилейлиг чылда чонунга бараалгатканы ол.

Чаа-Суурдан Чочагай Кызыл-ооловна дайындан ээп келбээн чаңгыс чер-чурттуглары Түлүш Сендижик оглу Мезил-оол, Донгак Бегзи оглу Улуг-Шоор дугайында тергиин эки истелге ажылын белеткээш, делгээн. Хөй чон ону улуг сонуургал-биле номчаан.

Хандагайтының уруглар библиотеказында Өлчеймаа Ким-ооловна Монгуштуң «Монгуш Биче-оол – холу чемзиг дайынчы» дээн ышкаш дыннадыгларын канчап сонуургавас боор. Нелля Ховалыг, Буян Монгуш (өөреникчилер) база Солчурдан библиотекарь Татьяна Хомушку, төп библиотекадан Светлана Саая болгаш өскелериниң-даа ажылдарын чыылган чон сонуургаан, жюри-даа мактаан. Ылаңгыя Саглының, Чаа-Суурнуң, Хандагайтының төлээлериниң бо ажыл талазы-биле арга-дуржулгазы байлак болганын жюри онзалап демдеглеп, шаннап-мактаан.

В. ЛОПСАН-СЕРЕН,
хоочун башкы.

Сарыг шажын

Сарыг шажынның Өөредиин сүрүп, Тывага кээп турар орус ха-дуңмалар эвээш эвес.

ТЫВА — сүзүк алган чуртум

Бо чайын Ыдыктыг IX Богда-Кегээн Тыва Республикага кээп, «Совет Тыванын 5 чыл» стадионунга лекциялар номчуп турда, аңаа бир аныяк орус оол көстүп келген. Ол аныяк кижи Ыдык Башкының лекцияларын төндүр дыңнаваш, Ыдык Башкы Индияже чанып чоруй баарга, Кызыл хоорайда «Манджушри» аттыг шажын төвүнге келгеш, ында тыва чүдүкчүлерден: «Чүүден-даа артык үнелиг, тыппайн чораан эртинем тып алдым. Сарыг шажынның езулуг чүдүкчүзү болур сагыл четтиреринге меңээ дузалажып көрүңер» деп дилээш, бодун таныштырган. Ол Коми Республикадан келген юрист эртемниг Руслан Леонович Глоб болган. Ол тыва чүдүкчүлерниң айтып бергенибиле Будда, Санга, Дхарма деп бо үш Эртинеден авырал дилээн таринаны 100 000 катап номчаан. Шак ынчаар чүдүкчү сагылды четтиргеш, аныяк аалчы сарыг шажынның Өөредиин номнардан хөйү-биле номчуп, тыва чүдүкчүлер-биле шажын езулалдарын эрттиреринге киржип, республикада буддизмге хамаарылгалыг тураскаалдыг черлерни ол эргээн. Оон Руслан Леонович тыва чүдүкчү өөрүнүң сүмези-биле Бурятияда Гоман дацандан бээр чорааш келген. Чоокта чаа чуртунче чанарда, ол мынча дээн: «Тыва – мээң сүзүк алган чуртум бооп кеззеде артып каар. Эртинелерден артык Эртинени (сарыг шажынның Өөредиин) эң-не баштай маңаа келгеш тыптым. Ол Өөредигниң ачызы-биле амыдыралче, кижилерже, өске бүгү бойдусче көрүжүм өскерлип чаарттынды. Дхарманы моон-даа соңгаар хандыр өөренип чүдүп, сүзүглээримни уламчылаар мен. Ол мээң амыдыралымның сорулгазы апарды».

Медерелдии-биле шиңгээдир болза, сарыг шажынның Өөредии кайгамчык деп чүвени бо таварылга безин көргүзүп турар.

Борис ОНДАР.

ЧУРУКТА: чүдүкчү Р.Л.Глоб.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Эрткен неделяда (ноябрь 21-27 хүннеринде) республиканың девискээринге 115 кем-херек үүлгедии бүрүткеттинген, оларның 54-үү изии-биле истеп тодараттынган. Аар кем-херектерден 4 өлүрүүшкүн, кижиниң кадыынга кара өжегээр хора чедирген 19 таварылга болган, ооң түңнелинде 1 кижи амы-тынындан чарылган, 1 күштээшкин, 14 дээрбечи чорук, 43 оор чорук, 3 орук озал-ондаанга 1 кижи амы-тынындан чарылган. Наркотиктиг бүдүмел хавырган 9 таварылга бүрүткеттинген.

Ноябрь 21-де иштики херектер органынга Кызыл хоорайның чурттакчызындан Кочетов, 145 чанынга билдинмес кижилер аңаа күш дөгеп тургаш, ооң норка кежи бергү, херээжен сумказын хунаарын оралдашканын дыңнаткан. Херекке каразыттырып турар оолдар — ПУ сургуулу база Каа-Хем суурнуң 18 харлыг чурттакчызы туттурган.

Ноябрь 22-де милицияның стационарлыг постузунга хыналда үезинде ВАЗ-21074 машинадан 2 хап 7,62 мм.калибрниң, 7 хап 5,6 мм. калибрниң октарын тыпкан. Кеземче херээн оттурган.

Ноябрь 23-те республика эмнелгезинге оң талакы дөңмээнде ажык кемдээшкинниг 26 харлыг Кызылдың чурттакчызы кирген. Херечилериң өчүп турары-биле алырга, когараан кижини Кызылдың 41 харлыг чурттакчызынга хамааржыр ВАЗ-2103 машина үстүрген. Ону дилээриниң хемчеглери алдынып турар.

Ноябрь 25-те Шагаан-Арыг хоорайда орук-таңныыл албанының постузунга ВАЗ-21093 машинадан 1,5 литр пластмасс саваларга кудуп каан 120 литр спирт холумактыг суук бүдүмел ап чораан Өвүр кожуунның Солчур суурнуң чурттакчызы туттурган.

Ноябрь 26-да техника аймаа садып турар «Юбилейный» комплекизинден 2 видеокамераны оорлаан. Херекке Тээли суурнуң 34 харлыг чурттакчызы каразыттырып турар.

Ноябрь 27-де Сүт-Хөл кожуунның Алдан-Маадырның чурттакчызы ооң кажаазының бир талакы ханазын үрээш, 3 шээр малын оорлаанын дыңнаткан. Херекке ол-ла суурнуң 25 харлыг чурттакчызы каразыттырып турар.

Акша-хөреңги-биле холбашкан херектер

Ноябрь 23-түң хүнүнде Иштики херектер яамызының экономиктиг кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демисел чорудар эргелелиниң оперативтиг истелге кеззэниң удуртулгазы массалыг информация чепсектеринге брифингти эрттирген. Аңаа эрткен 10 айларның дургузунда агроүлетпүр, социал адырларга илереттинген кем-херек үүлгедиишкиннери база хоойлуга удур саарылгадан спирт холумактыг бүдүмелдерни хавырарының талазы-биле түңнелдерни чугаалашкан.

Милицияның подполковниги Владимир Курамшин-биле ооң оралакчызы, милицияның майору Николай Куулар олар баштай хоойлуга удур спирт холумактыг бүдүмелдериң саарылгазы-биле холбашкан кем-херек үүлгедиишкиннери-биле таныштырган. Бо чылдың дургузунда мындыг херектер-биле 34 кеземче херектерин оттурган, 528 кижиге административтиг харыысалганы онааган болгаш ниитизи-биле хоойлуга удур саарылгадан 41633 литр спирт холумактыг бүдүмелди хавырган. Бо талазы-биле ажыл эрткен чылга деңнээрге, оранчок экижээн. Чүге дизе Россия Федерациязының Кеземче хоойлузунуң кижиниң чуртталгазының болгаш кадыкшылының айыыл чок чоруунуң негелделеринге дүүшпес продукцияны хоойлуга удур садып-сайгарганын барымдаалап турар 238-ки үүлү херек кырында боттанып эгелээн. Эрткен чылын чаңгыс-даа херек оттуртунмаан турган болза, ук үүл-биле бо чылын 24 кеземче херээн оттурган.

Көдээ ажыл-агый адырынга экономиктиг кем-херек үүлгедиишкиннери база эвээш эвес бүрүткеттинген. Тускайлаан субсидия акшаларны өскээр чарыгдаан таварылгалар эвээш эвес. Бюджет хөреңгилерин чарыгдааны дээш кеземче херектерин оттурган. Мындыг таварылгалар Өвүрге, Чөөн-Хемчикке, Кызылга демдеглеттинген. Чижээлээрге, Өвүрнүң Чаа-Суурнуң чурттакчызы сумунуң чагырга даргазы-биле дугуржуп тургаш, меге арга-биле күрүнениң 100 муң ажыг акшазын, Чөөн-Хемчиктиң Ак-Хорум бүдүрүлгезиниң удуртукчузу мал бажын өстүреринге көрдүнген 400 муң хире рубльди чарыгдаан.

Социал адырга чоруткан хыналдаларның түңнелинде экономиктиг угланыышкынныг 40 ажыг кем-херектер илереттинген. Оларның хөй кезии инвалид дээш хоойлуга удур пенсия ап турган барымдаалар бооп турар. Мындыг меге арга-биле пенсияларны кол нуруузунда бөдүүн чурттакчы чон ап турар болза-даа, оларның аразында эрге-дужаал эдилеп турар улус база таваржып турар. Оларның бирээзи Кызылдың чагырга чериниң архив хайгааралының начальниги Н.Головачева. Оттурган херектериң дөгерезин судче дамчыткан.

ИХЯ-ның парлалга албаны.

УРУГЛАРЫВЫС КАДЫК БОЛЗУН

Эмчиниң сүмези

2002 чылда бүгү Россия Федерациязынга 0-17 харлыг уругларга чоруткан эмчи шинчилгезиниң түңнелинде, бирги черде аас иштиниң болгаш ижин-шөйүндү аарыглары чоруп турар болганын билир болгай бис. Ол дугайын чугаалап тура, кариес эң-не нептереңгей аарыгларның бирээзи дээрзин сактып кээлиңер. Чылдагааны үүдел? Диштер кадык болзун дизе, үүнү кылза чогуурул ?

Чаш уругнуң баштайгы диштери 5-6 айлыындан эгелеп үүнүп эгелээр. Уругнуң организминде кальций, фосфор чедишпес таварылгада, ооң дижиниң үнери орайтаар. Чаш уругнуң дижиниң эмалы чуга болганындан микробтар өзүп көвүдээн черден-не, диштер карарып, кариести тывылдырар.

Кариес дээрге диштиң кадыг кеззэниң үрелип эгелээнинин демдээ-дир. Ол аарыг диштер таварып, хан эргилдезиниң аайы-биле микробтар өске органнарның аарыгларын тывылдырып болур. Ревматизм, бүүрек аарыгларындан колдуунда-ла хоочурай берген кариес, тонзилеит дээн ышкаш аарыгларлыг уруглар аарып турар. Ынчангаш уругларыңар диштеринге хензиг-ле кара точкалар тыптып келзе, диш эмчизинге дораан-на эмнедир болза эки. Чамдык ада-иелер бичии уругларының кариес аарыын эмнетпес, дөмей-ле дүжүп калыр чаш диштер-дир дигилээр. Ооң түңнелинде, ол бичии кижилер чоорту кадыын чидирип, иштики органнарның аарыгларындан аарып болурлар.

Диштер чем хайындырар органның эң-не эге чадазы болганындан, олар бүгү организмниң кандыг байдалда турарының херечизи-дир. Кариес болдурбас дизе, ону чаш уругнуң өзүлдезинге эргежок чугула хоолулуг, минералдыг, витаминниг чемнер-биле чемгерзе эки. Ындыг чемнерге бир дугаарында, сүт аймаа (кефир, ааржы, сметана) хамааржыр. Сүтте диштериниң тургузуунга эргежок чугула кальций бар.Оон аңгыда, ногаа аймаа : картофель, морковь, капуста база кат-чимис эргежок чугула.

Амгы шагның уругларының кол чеми – йогурт, сыроктар, дайнаар янзы-бүрү «сааттар». Оларның организмге эки талалары көңгүс эвээш. Бичии уругларны боду бүткен чемнер-биле чемгерзе эки.

Оон аңгыда, ада-иелер уругларының аас иштин чуурунуң чурумун колдуу кеззэ өөретпейн турар. Уругларыңарны 2,0—2,6 харлыындан эгелеп, дижин чуп өөредиңер. Баштайгы үеде щеткабиле канчаар чуурун өөреткеш, оон чоорту паста-биле чуп өөредир. Дишти чууру—кариес болдурбазының база бир кол аргазыдыр. Бичии уругларга дүктери чымчак щеткалар эки, а школа назыны чеде бээрге, кадыг дүктүг щеткалар-биле чуп болур.

Диш чуур пасталардан гигиена пасталарындан аңгыда, кальцийлиг, фосфорлуг «Жемчуг», «Новый жемчуг» деп пасталар кончуг эки. Уругларны бичиизинден-не диш эмчизинден кортпас кылдыр диштерин үргүлчү хынадып барып туруңар.

Кадык, чараш, ак диштер үүгле чемни хайылдырар органнар эвес, кижиниң даштыкы овур-хевиринге ол дыка аян-хевирни киирер, ылаңгыя кижи хүлүмзүрүүрге, кадык, ак диштерлиг улус чараш көстүр. Оларның иштики сагыш-сеткили, ниити организми кадык болганындан сеткили чиик, сергек.

Валентина ТУЛУШ,
Кызыл кожуун эмнелгезинде уруглар эмчизи.

Уруглар сады 50 харлаан

Таңды кожуунну Арыг-Бажы сумунуң Владимировка уруглар сады тургустунганындан бээр 50 чыл оюн чоокта чаа демдеглеп эрттирген.

Аңаа тураскааткан байырлыг кежээге сумунуң школа назыны четпээн уругларының өөредилге-кижизидилгезинге уруглар садының ролюн, солун эрткен оруун болгаш бөгүнгү чедиишкиннерин чыылганнарга эргелекчизи Галина Кудрявцева таныштырган. Алдын юбилейин демдеглеп турар уруглар садының аалчылары – кожуунну болгаш сумуларның чагырга черлериниң төлээлери, хөй санныг кижизидикчи башкылар болгаш ада-иелер уругларның бо муниципалдыг өөредилге чериниң адрезинге хөй-хөй чылыг-чымчак сөстерни сөглеп, байырын чедирип, белек-селектерин сөңнээннер. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады Борис Балчий-оол коллективке байыр чедиргеш, бодунуң өмүнээзинден пылесосту белекке берген.

Юбилейлиг кежээ уругларның солун концерти-биле доозулган.

Юрий ДАРБАА.

ИЙИ АЙТЫРЫГНЫ ЧУГААЛАШКАН

Ноябрь 23-те Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели тус-тус кожууннарда арга-арыг ажыл-агыйларының директорларын чыып, хурал эрттирген.

Аңаа 2006 чылда арга-арыг ажыл-агыйларының бюджединиң база келир чылдың январь 11-де Тыва Республиканың арга-арыг ажыл-агыйының тургустунганындан бээр 60 чыл болганын демдеглээр байырлал дугайында ийи айтырыгны чугаалашкан.

Ук байырлалга белеткел дугайында доктаалды хүлээп алган.

Борис ОНДАР.

Тыва Республиканың Культура болгаш национал политика яамызы Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы, талантылыг композитор

Базыр-оол Хомушкуевич
ЧҮЛДҮМ-СҮРҮҢНҮҢ

хенертен мөчээни-биле холбаштыр ооң дөргүл-төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Күш-ажылдың хоочуну, бистиң ынак ачавыс, кырган-ачавыс, акывыс, честевис

Уйнуу Оскурович
ШАРАВИИ

үр эвес аарааш чырык өртемчейден чарлып чорутканын чоок кижилеринге ханы кажыыдал-биле дыңнаттывыс.

ШЫН
e-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИЛДИСТЕР:** ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге —1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери —1-17-09.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнүр. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7661. Чагыг 134.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыптынган саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.